

AUTONÓMIA ELŐFELTÉTELEK

BERETKA KATINKA

A nemzetiségi autonómia Szerbiában: visszaemlékezés a kezdetek előtti időkre

1. A címválasztás magyarázata

Talán túlzásnak tűnhet a címet részletesen magyarázni, azonban mindezzel voltképpen a tanulmány keretét is megadjuk. Először is, nem csak a vajdasági magyar autonómiáról lesz szó, habár kétségtelenül a vajdasági magyar elképzeléseknek sikerült leginkább érvényt szerezni a politikai lobbizás során, illetve a jogalkotási folyamatokban, és emiatt legtöbbször a nemzetiségi autonómia, azaz a nemzeti tanácsok ügyét „magyar ügyként” állítják be – egyébként nem alaptalanul, ám a jelen írás igyekszik ettől szélesebb kontextusban vizsgálni a nemzetiségi autonómia kialakulásának körülményeit Szerbiában. Korabeli újságcikkekből, politikai iratokból, személyes levelezésekből és beszélgetésekből szemezgetve próbáljuk igazolni, súlyozni a vajdasági magyar politika, a szerb kormányzat, az anyaország, a nemzetközi közösség és úgy általában a kilencvenes évek balkáni eseményeinek a szerepét a nemzeti kisebbségi tanácsok létrejöttében.¹ Másodsor, a kilencvenes évek elejétől a nemzeti kisebbségi tanácsok a szövetségi kisebbségvédelmi törvényben (2002) történő megjelenéséig terjedő bő tíz évvel foglalkozunk. Az úgynevezett politikai kezdettel. Ugyanis több kezdetről is beszélhetünk: a gondolat megszületésétől, majd rögzítésétől kezdve a különböző (kisebbségi) politikai programokban, a gondolat megvalósítását támogató (nemzetközi, belföldi) ígéreteken

* A szerző jogász az Union Egyetem Dr. Lazar Vrkić Jogi és Üzleti Tanulmányok Karának docense, Újvidéken. E-mail: beretka.katinka@gmail.com

¹ A tanulmány a Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetének támogatásával készült. A felhasznált interjúk gépelt változata (amelyből a beidézett részeket kurzívtávk) és a magángyűjteményből származó dokumentumok a TK KI digitális szövegtárában kutathatók. Vajdasági interjúk: https://file.tk.mta.hu/index.php/apps/files/?dir=/Shared/VAJ-DASAGI%20INTERJUK_2019%20TAVASZ&fileid=6087125 Szerbiai MNT előzményei, iratok: <https://file.tk.mta.hu/index.php/s/9NjXsHWEr2Deizc>

keresztül, egészen azok jogszabályi beágyazásáig. A 2002-es évi „jogi kezdetet” megelőző első autonómiakonceptiókról, pontosabban az azokra ható tényezőkről keveset tudunk, különösen, ha megpróbáljuk elvonatkoztatni a nemzetiségi autonómia megjelenését a (zárt ajtókon kívüli) politikai diskurzusokban a vajdasági magyar autonómiamegmozgalmaktól. És harmadszor, a tanulmány, bár objektivitásra törekszik, az utóbbi években publikált beszélgetések, illetve jelen írás kapcsán született interjúk is azt támasztják alá, hogy néha még a legegységesebbnek tűnő kérdésekben sincs feltétlenül konszenzus. Mindenkinek megvan a saját változata egy-egy eseményről, amelyet jobb esetben jegyzőkönyvek, hivatalos feljegyzések vagy legalább a nyomtatott sajtó igazol. Ahol ez sikerül, abban az esetben a visszaemlékezés sem kizárólag szubjektív.

A bevezető után először is a nemzetiségi autonómia szerbiai kontextusával foglalkozunk: az autonómia intézményének különböző felfogásaival részben a titói Jugoszláviában, részben a rendszerváltozás utáni Szerbiában. Körbejárjuk, hogyan módosult az autonómia jelentéstartalma az elmúlt évtizedek alatt, elsősorban az országban, illetve, hogy ennek mennyire volt jelentősége volt a nemzeti kisebbségi tanácsok megalakulásában.

A tanulmány legterjedelmesebb része a nemzetiségi autonómia szerbiai evolúciójára ható egyes tényezők részletes ismertetése, több alfejezetre bontva a releváns faktorok bemutatását. Mivel az egyes próbálkozások gyakran egymással párhuzamosan történtek, illetve bizonyos szereplők egyszerre több vonatkozásban is megjelentek, a módszertan kiválasztásának döntő szempontja ebben az esetben nem az egyes tényezők fontossága, esetleg az események időbeli sorrendje volt; hanem kiindulópontként a vajdasági magyar autonómiatervek szolgáltak, amelyekből (részben) levezethető Magyarország szerepe, a szerbiai kormányzat/ellenzék és a nemzetközi közvélemény viszonyulása is a témához. Ennek megfelelően a vajdasági magyar politikumnak, Magyarországnak mint anyaországnak, a nemzetközi közösségnek, valamint a mилоševići korszaknak szenteltünk külön alfejezetet.

A tanulmány időkeretét a szövetségi kisebbségvédelmi törvény 2002-es elfogadása zárja, amelyben a 19. törvénycikkely szól a nemzeti kisebbségi tanácsokról. Ennek a rendelkezésnek a szakmai előkészítése külön fejezetet érdemel (ez szám szerint negyedik a sorban), különösen a vajdasági magyar politikusok és szakértők részvétele, illetve elképzeléseinek hatékony érvényesítése miatt a munkacsoportban, sőt, még a munkacsoport megalakulása előtt a nemzetközi szervezetekkel, illetve a rendszerváltó szerb politikai erőkkkel való együttműködésük tükrében. A fejezet azonban nem elemzi, értékeli magát a törvénycikkelyt, sem pedig az arra vonatkozó politikai reakciókat.

Összegezve, az elkövetkezőkben a szerbiai nemzeti kisebbségek autonómia-testülete, a nemzeti kisebbségi tanácsok kialakulásának történetét járjuk körbe az 1990 (a perszonális autonómia megjelenése a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének /VMDK/ 1990. évi programjában) és 2002 (a nemzeti kisebbségi

tanácsokra vonatkozó első törvényi rendelkezés közzététele) közötti időszakban, a különböző résztvevők hozzájárulásának bemutatása és szükség szerint annak értékelése mellett választ keresve arra az alapvető kérdésre is, voltaképpen kinek/kiknek köszönhető, hogy közel tíz évnyi alkudozást követően a nemzeti kisebbségi tanácsok működése jogi alapot kapott (még ha ez a jogi alap igen kezdetleges és általános is volt). Bár egyértelmű válasz valószínűleg nincs, kétségtelen, hogy maga a kezdeményezés vajdasági magyar volt, amely kezdeményezést politikai előjelektől, külföldi támogatástól, belpolitikai együttműködéstől függően sikerült hol hatékonyabban, hol kevésbé hatékonyan érvényre juttatni az idők folyamán.

2. A nemzetiségi autonómia szerbiai kontextusa

A nemzeti kisebbségi jogok hierarchiájában az autonómia a legfelsőbb szinten helyezkedik el, melynek lényege, hogy meghatározott kisebbségi ügyekben a nemzetiségi csoport önállóan gyakorolhat hatásköröket az állam keretein belül. Valójában ez a jogi pozíciók maximuma, amelyet egy közösség elérhet (kiharcolhat) úgy, hogy ezzel egyidőben tiszteletben tartja az adott ország szuverenitását.² A szakirodalom megkülönbözteti a személyi elvű (nem területi) és a területi autonómiát. Alapvető különbség a két forma között, hogy ki, illetve mi az *autonóm*: egy, általában a nemzeti kisebbség által többségében lakott terület (régió, tartomány, megye, stb.), vagy pedig a nemzetiségi közösség tagjainak csoportja lakóhelyüktől függetlenül az országhatárokon belül.

A személyi elvű autonómia eredeti ausztromarxista felfogása a 20. század elejére datálódik, amikor is az elméletet létrehozó Karl Renner és Otto Bauer szembe ment az akkor divatos, kulturális szempontból homogén nemzetállam-konceptióval, és a nemzetiségek részére saját önkormányzatot képzelt el oktatási, művelődési ügyeik önálló irányítása céljából. Ez a nemzetiségi önkormányzat azonban nem területi alapon szerveződött, hanem a nemzetiségi választói névjegyzékbe/névjegyzékekbe szabadon feliratkozott egyének közössége választotta meg, és közhatalmi jogosítványait az ország teljes területén gyakorolhatta.³ Voltaképpen a ma Szerbiában működő nemzeti kisebbségi tanácsok is ezt a logikát követik. Másrészt, ez a Renner–Bauer féle elmélet kimondottan ellenkezett Lenin nemzeti kérdésre vonatkozó téziseivel is, mely szerint a nemzetek önrendelkezésre való

² Brunner, Georg – Herbert Küpper: *European Options of Autonomy: A Typology of Autonomy Models of Minority Self-Governance*. In: Gál, Kinga (ed.): *Minority Governance in Europe*. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative of the Open Society Institute, 2002 19.

³ Renner, Karl: *State and Nation*. In: Nimmi, Ephraim (ed.): *National Cultural Autonomy and its Contemporary Critics*. London: Routledge, 2005. 13–41. Bauer, Otto: *The Question of Nationalities and Social Democracy*. Minneapolis and London: University of Minnesota Press, 2000.

joga politikai önrendelkezés, azaz magába foglalja az országtól való elszakadást és új, saját állam létrehozását. Lenin tézisében a kulturális-nemzeti autonómia negatív kicsengésű, figyelemmel a kultúra nemzetek feletti jellegére, és amelyet a következő idézet is jól illusztrál: „A mi feladatunk, hogy feláldozzuk magunkat a teljes demokráciáért és valamennyi nemzeti privilégium felszámolásáért, és hogy egyeítsük a német munkásokat Oroszországban a többi nemzet munkásával a szocializmus nemzetközi kultúrájának fenntartásával és fejlesztésével.”⁴

A nemzeti(ségi) kérdés lenini stílusú, területi alapú rendezése azonban nem volt idegen a szocialista Jugoszláviától, hiszen az országban is az alkotmányosan nemzetként (*narod*) elismert közösségek (szerb, horvát, szlovén, macedón, montenegrói, bosnyák) által többségében lakott területeken alakították ki a föderáció szuverén tagköztársaságait. Másfelől azonban a jugoszláv megoldás nem teljesen egyezett meg a Lenin által elképzelttel, hiszen különbséget tett az államalkotó nemzetek, illetve a nem államalkotó, ún. nemzetiségek (*narodnost*) között; és ez utóbbiak részére csak fokozatosan ismert el, már-már az egyenrangúság felé mutató jogokat (például a nyelvhasználat terén).⁵ Ennek megfelelően a Vajdaság területén koncentráltan élő, nagyszámú magyar és a Koszovóban élő, szintén nagyszámú albán közösség „nem kapott” saját tagköztársaságot, hanem áthidaló megoldásként autonóm tartományok keretén belül gyakorolhatták idővel a kvázi tagországi jogosítványaikat (a tartományokban élő többi nemzettel és nemzetiséggel együtt).

A valamikori Jugoszláviában a nem államalkotó nemzeti közösség, azaz nemzetiségek vertikális önszerveződésének tilalma⁶ miatt az autonómia elsősorban a Vajdaság és Koszovó-Metóhia tartományok *területi autonómiájákként* jelent meg, amelyek, különösen az 1974-es szövetségi alkotmányt követően, széles körű kisebbségi jogokat biztosíthattak (és biztosítottak) az ott élő nemzetiségi közösségeknek az oktatás, a hivatalos nyelvhasználat, a kultúra terén.⁷ Míg azonban Ko-

⁴ Lenin, Vladimir Ilyich: *Theses on the National Question*. 1913. <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1913/jun/30.htm> (letöltés ideje: 2020. október. 30.)

⁵ A jugoszláv jogszabályokban a testvériség-egység szellemiségének térhódításával fokozatosan hagyták el a nemzeti kisebbség kifejezést, illetve általában a kisebbségi jelzőt, és tértek át a nemzetiség szó használatára.

⁶ Hornyák Árpád: A jugoszláviai különút kisebbségpolitikai következményei. Magyarok a horvát, szerb és szlovén tagköztársaságokban. A vajdasági autonómia és a magyarok 1945–1989. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008. 250–255.

⁷ Habár létezett egyfajta magyar kulturális intézményrendszer a Vajdaságban (magyar könyvkiadó, újságok, magyar tannyelvű tagozatok az oktatás valamennyi szintjén, magyar színházak stb.), azt jogi értelemben semmiképpen sem tekinthetjük a magyar nemzetiség kulturális autonómiájának, különösen mert a Kommunista Párt által kinevezett és irányított, illetve annak pártpolitikai céljait követni kénytelen (magyar) káder vezette a művelődési, oktatási, tájékoztatói intézményeket (illetve azok nagy részét), nem pedig a magyar közösség által per se demokratikus úton megválasztott vezetők. Igaz voltak a rendszerrel szembeforduló próbálkozások, de azokat rendre elfojtották.

szó az albán lakosság többségi aránya miatt az államalkotó szerbséghez képest akár nemzetiségi területi autonómiaként is definiálható volt (természetesen csak elméleti síkon), a Vajdaság olyan multinacionális területi autonómia, amelyben több nemzetiség és a többséget alkotó szerb nemzet hagyományos együttélése indokolta az autonómiával együtt járó többlet hatásköröket.⁸

Az 1990. évi szerbiai alkotmány kihirdetését és azzal együtt a két tartomány törvényhozó és egyéb autonóm hatásköreinek megvonását, megcsonkítását követően⁹ továbbra is megmaradt az autonómia – értsd a területi autonómia – iránti igény, azonban az nem volt összeegyeztethető a decentralizációval szemben a központosított kormányzást preferáló szerb nemzetállami törekvésekkel. Ezt az állapotot súlyosbította, hogy a koszovói autonómia kérdése még kifejezettebben jelent meg az albán nemzetiség (külső) önrendelkezésének eszközeként, mint korábban. A vajdasági autonómia ilyen fokú összekapcsolása (sőt, kiegyenlítése), egy vagy akár több nemzeti kisebbség autonómiatörekvésével – már csak a lakosságon belüli számarányok miatt – sem kerülhetett szóba. Miközben a koszovói intézményrendszer egybeesett az albán intézményrendszerrel, addig a vajdasági autonómia – a tartomány többnyelvű, többnemzetiségű jellegéből kifolyólag – nem helyettesíthette egyetlen nemzeti közösség – így a magyar közösség – intézményrendszerét sem, legfeljebb kiegészíthette azt. Ez egyébként ma sincs másként. Másrésztől, ki-mondottan a magyar közösségnek sokkal jobb keretet nyújthatott az érvényesülés szemszögéből nézve,¹⁰ hiszen az 1991. évi népszámlálás eredményei szerint a magyar közösség a tartományi lakosság jelentős, 16,8%-át tette ki – a szerb közösség éppen, hogy többségi, 56,8%-ához képest.¹¹ Talán ez is generálta az egyébként ma is néha megjelenő vádaskodásokat, hogy a vajdasági magyar autonómiamegmozgalom

⁸ Korhecz Tamás, Autonómiák és regionális modellek Európában. In: Szakács Ildikó Réka (szerk.): *Nemzetpolitikai ismeretek*. Szeged: SZTE ÁJTK NRTI, 2017. 145–189.

⁹ Az 1990. évi alkotmány kihirdetéséig Vajdaság és Koszovó törvényhozó, végrehajtó, alkotmányozó hatalommal, saját igazságszolgáltatással, Nemzeti Bankkal (igaz, saját pénznemmel nem) rendelkezett. 1990 után viszont ebből semmi sem maradt. A tartományi hatalom felszámolása azt jelentette, hogy az állam (értsd Szerbia) törvényeit végrehajtó tartományi rendeleteket hozhattak csak, és azokkal is legfeljebb a törvény betűjét ismételték meg. Semmiféle önálló normatív tevékenységre nem volt mód a tartomány területén. A bírósági rendszert központosították (ez igazán negatív hatással volt a kisebbségi nyelvű eljárásvezetésre, a nemzetiségi bírák, ügyészek részarányos foglalkoztatására), a tartományi alkotmányt tartományi státútum váltotta fel, amely kötelezően valamennyi szerbiai törvénnyel összhangban kellett, hogy álljon. Ergo, a tartományi autonómia csak a nevében volt autonóm, de valójában egy minden politikai szubjektivitást nélkülöző közigazgatási egységgé silányult. *Ustav Republike Srbije*, Službeni glasnik RS, 1/1990, 109. szakasz.

¹⁰ Losonc Márk – Tóth Szilárd János: Beszélgetés Vékás Jánossal. In: Losonc Márk – Rác Krisztina (szerk.): *A vajdasági magyarok politikai esztörténete és önszerveződése 1989–1999*. Budapest: L'Harmattan, 2018a. 301–327.

¹¹ Republika Srbija Republički zavod za statistiku: Stanovništvo i domaćinstva Republike Srbije prema popisu 1991. godine. Beograd: Republički zavod za statistiku, 1995.

a szeparatizmust tűzte a zászlajára – különösen a VMDK magyar önkormányzato-
kat is magába foglaló hárompilléres koncepciójának megszületése után. A területi
elhatárolódás azonban még a magánbeszélgetésekben sem jelent meg.¹² Valójában
a belföldi szereplők mind tudták, hogy „a magyarok nem veszélyesek már régóta
a szó semmilyen értelmében, mert demográfiailag annyira legyöngültek, hogy se
nem jelentettek olyan hatékony erőt, se nem bonyolítottak le semmilyen olyan te-
vékenységet, ami virtuálisan valami fajta államiság felé mutatott volna.” (Losonc
Alpár)¹³

„Abban az időben, amikor Jugoszlávia éppen, hogy csak szétesett, a területi
elhatárolódás gondolata nagy bűn volt, a Vajdaság autonómiájának gondolata egy
kis bűn volt, a személyi elvű autonómiával kapcsolatban pedig egyszerűen maga
az akkori politikai elit sem tudott mit kezdeni.” (Józsa László)¹⁴ Ez is (és ahogyan
a továbbiakban bemutatásra kerül, ezernyi más ok is) közrejátszott abban, hogy
a perszonális autonómia gondolata csak jó sok év múltán ágyazódott be a nemzeti
kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről szóló, akkor még szövetségi
törvény (2002) 19. szakaszába: „A nemzeti kisebbségek tagjai nemzeti tanácsot vá-
laszthatnak az Alkotmányban szavatolt önkormányzathoz való jogok érvényesítése
céljából a kultúra, az oktatás, a tájékoztatás és a hivatalos nyelv- és íráshasználat
terén. / A nemzeti tanács képviseli a nemzeti kisebbséget a kultúra, az oktatás,
a tájékoztatás és a hivatalos nyelv- és íráshasználat területén, részt vesz a döntés-
hozatalban, vagy dönt az említett területekre vonatkozó egyes kérdésekről, és e te-
rületeken intézményeket alapít.”¹⁵ Az alapvető kérdés tehát, amelyet a tanulmány-
ban boncolgatunk, hogy voltaképpen ez a gondolat honnan eredt, milyen fázisokon
ment keresztül, míg végül jogszabályi alakot öltött az idézett törvényhelyben.

¹² Losonc Márk – Tóth Szilárd János: Beszélgetés Csorba Bélával. In: *Losonc Márk – Rác Krisztina (szerk.): A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése 1989–1999.* Budapest: L'Harmattan, 2018b. 207–228.

¹³ Losonc Alpár vajdasági magyar filozófus, közgazdász, rendes egyetemi tanár. 2018 óta a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia levelező tagja.

¹⁴ Józsa László ügyvéd, politikus, a Panic-kormányban emberi jogi és kisebbségi helyettes államtitkár, az Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanács és 2002–2010 között a Magyar Nemzeti Tanács elnöke.

¹⁵ Törvény a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságjogainak védelméről (A JSZK Hivatalos Lapja, 11/2001. szám, Szerbia és Montenegró Államközösségének Hivatalos Lapja, 1/2003. szám – Alkotmányos Alapokmány és az SZK Hivatalos Közlönye, 72/2009. szám – másik törvény, 97/2013. szám – AB határozat és 47/2018. szám) 19. szakasz 1–2. bekezdés.

3. A nemzeti kisebbségi tanácsok evolúciójára ható tényezők

A múlt évezred utolsó évtizedében az autonómia egyike volt a fontosabb mobilizációs tényezőknek (Korhecz Tamás szóhasználata szerint),¹⁶ különösen a Balkánon, de akár a tágabb régióban is (lásd például a székelyföldi autonómiamozgalmat). Nagy tömegeket lehetett mozgósítani mind az autonómia mellett, mind pedig ellen (függetlenül annak konkrét fajtájától). *„Azt gondolom, hogy a 90-es éveknek majdnem az egésze, de az első fele mindenképpen az autonómia jegyében telt el. S ennek köze van ahhoz a folyamathoz, ami a közép-kelet-európai szocialista államoknak az összeomlását jelenti és a liberális demokrácia és a kapitalizmus térhódítását. Ekkor éri el a csúcspontját a kisebbségi különjogok vagy kollektív jogoknak a nemzetközi kodifikációja. ... És ebben az időszakban dőlt el az, hogy igazából a húr meddig feszíthető, meg hogy mire van valójában fogadókészség.”* (Korhecz Tamás)

Habár nem egyforma fajsúllyal és különböző időszakokban, de az autonómia kérdése több szintéren is megjelent Európa-szerte, illetve az egész világon, amelyek végezetül együttesen formálták a nemzeti kisebbségi tanácsok szerbiai koncepcióját.

Nemzetközi/európai viszonylatban az autonómia elsősorban a béketeremtés eszközeként, a kilencvenes évek jugoszláv háborújának egyik lehetséges megoldásaként szolgált, de az is igaz, hogy maga a nemzetiségi önkormányzatok kérdése a nemzetközi rendezési tervekben igen burkoltan és gyakran téves értelmezési rendszerben jelent meg. A „nemzetközi prioritási listán” a valamikori szocialista Jugoszláviában hagyományosan kisebbségi státusban élő nemzetiségi csoportok kollektív jogok kiterjesztésére irányuló kezdeményezései a második (vagy sokadik) helyet foglalták el, ugyanis a velük szemben elkövetett etnikai, nyelvi, vallási alapú atrocitások megszüntetése volt a nemzetközi közösség alapcélja.

Jugoszláv (pontosabban ezen a ponton inkább exjugoszláv) viszonylatban az immáron már független nemzetállamokban a nemzeti kisebbségekké vált valamikori államalkotó nemzetek „kallódó” státusának egyik – bár később nem realizálódott – megoldása az önálló/párhuzamos intézményrendszer felállítása volt, legalábbis a nemzeti identitás megőrzése szempontjából fontos területeken. Ez azonban csak elméleti síkon jelent meg, a gyakorlatban semmilyen kezdeményezést nem ismerünk, amely ténylegesen tett volna azért, hogy (a példa kedvéért) a szerbiai horvátoknak vagy a horvátországi szerbeknek valamiféle önkormányzatiságot ismerjenek el.

Szerbiai viszonylatban az autonómia bármely változatával való mély ellenszégülés mind az „új”, mind pedig a hagyományos kisebbségi közösségek autonómiaharcát komoly akadályok elé gördítette, azonban politikai alkukért cserébe nem

¹⁶ Korhecz Tamás alkotmánybíró, rendes egyetemi tanár, tartományi kisebbségi titkár 2002–2010 között, a Magyar Nemzeti Tanács elnöke 2010–2014 között.

feltétlenül lehetetlenítette el. Fontos hangsúlyozni, hogy a jugoszláv hagyományok miatt a szerb közvélemény az autonómiát területi autonómiaként ismerte, a nemzetiségek részére esetlegesen kialakítandó kulturális autonómia, nemzetiségi önkormányzat létrehozása teljes mértékben ismeretlen volt, és a tudatlanság miatt is bármilyen hasonló elképzelés a további (újabb) területvesztés potenciális veszélyforrásaként jelent meg.

Magyar-magyar viszonylatban az újonnan létrejött vajdasági magyar pártok önkifejezése, önigazolása a különböző autonómiakonceptiókban nyilvánult meg, amelyeket egymástól eltérő logikák mentén igyekeztek prezentálni a szavazók előtt, illetve érvényre juttatni a szerb (illetve szövetségi) parlamentben. Ebből a szempontból különböző érdemeket írhatunk az egyes vajdasági magyar pártok javára az autonómiamozgalom egyes szakaszaiban. Magyarország szerepe, illetve viszonyulása, aktivitása vagy éppen tartózkodása a jugoszláv események alakulásának tükrében változott, figyelemmel saját politikai céljaira, a vele szemben támasztott nemzetközi/európai elvárásokra.

A továbbiakban a nemzetiségi autonómia evolúciójára ható tényezők rendezésében kiinduló pontként a vajdasági magyar autonómiatervek szolgálnak, amelyekből (részben) levezethető Magyarország szerepe, a szerbiai kormányzat/ellenzék és a nemzetközi közvélemény viszonyulása is. Ugyanis bármennyire szeretnénk függetleníteni a nemzetiségi autonómia kérdését Szerbiában a vajdasági magyar ambícióktól, ahogyan majd az a következőkben bebizonyosodik, mindig volt legalább egy vajdasági magyar résztvevője az idevágó nyilvános/félhivatalos diskurzusoknak.

3.1. A személyi elvű autonómia a magyar kisebbségi politizálásban

Az első hivatalos autonómiaprogram a Vajdasági Magyar Demokratikus Közösség (VMDK) Tanácsa által 1990. november 6-án Újvidéken elfogadott dokumentum: *Önkormányzatot! Kezdeményezés a személyi elvű kisebbségi önkormányzat létrehozatalára* címmel. Ennek értelmében a Szerbiában élő magyar választópolgárok demokratikus úton megválasztanák a vajdasági magyarok önkormányzati tanácsát mint a perszonális autonómia közjogi testületét, amelynek az oktatás, a kultúra és a tájékoztatás területén hozott határozatai és álláspontjai a javaslat erejével bírnának a képviselőházi eljárásban. A területi autonómia csak később, Hódi Sándor intervenciója és közreműködése mentén került bele a VMDK programjába: „Nem értettem, milyen megfontolásból erőltetik kizárólag a személyi autonómiát, hiszen ez a túléléshez kevés.”¹⁷ Másfelől már ezen a ponton kiliváglott az észak-bácskai és a dél-bácskai magyarság egyes vezetői, képviselői között fennálló bizonyos fokú ellentét. Csorba Béla erre így emlékezett vissza: „Mí a perszonális autonómia

¹⁷ Losoncz Márk – Tóth Szilárd János: Beszélgetés Hódi Sándorral. In: Losoncz Márk – Rác Krisztina (szerk.): A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése 1989–1999. Budapest: L'Harmattan, 2018c. 285.

modelljét általános érvényűként fogtuk fel, amit kiegészíthet a területi autonómia, de nem helyettesítheti azt, hiszen ez utóbbi etnikailag nem egy vegyértékű. Mások viszont a perszonális autonómiát a szórványok számára tartották volna fenn, afféle csökkent értékű önkormányzatiságként.”¹⁸

A VMDK *A vajdasági magyarság a rendszerváltásban* elnevezésű dokumentuma szintén említést tesz a vajdasági magyarság önkormányzati tanácsáról, amelynek „demokratikus, reprezentatív testületnek kell lennie, amely demokratikus választások útján jön létre, demokratikus ellenőrzés közepette, és amely közvetlenül kifejezi a vajdasági magyarok érdekeit”¹⁹, de a magyar önkormányzatra vonatkozó bővebb rendelkezéseket csak később, a VMDK kanizsai közgyűlésén, 1992. április 25-én elfogadott, a magyar autonómia immáron már három pilléren nyugvó tervezete tartalmazta. A három pillér magába foglalta 1) a területileg összetartozó, különleges státussal rendelkező magyar többségű községek által alkotott Magyar Autonóm Körzetet, 2) a szórványban élő magyarság azon településein, ahol a helyi magyarság egyszerű többségben él, a magyar helyi önkormányzatokat, illetve 3) a személyi (perszonális) önkormányzatot. Ez utóbbi a tervezet szerint parlamenttel, mint „legfelsőbb szintű törvényhozó testülettel”, (végrehajtó) tanáccsal és elnökkel rendelkezne, és hatásköreit tekintve a magyarság nemzeti, etnikai és nyelvi önazonosságának, valamint oktatási, művelődési, tájékoztatói és nyelvhasználati közösségi jogainak érvényre juttatására és védelmére, illetve a történelmi hagyományok, a tárgyi és szellemi kultúra ápolására, gyarapítására és erősítésére fókuszálna.²⁰ Ennek a tervezetnek ma már jóformán mindenki, politikai meggyőződéstől, háttérétől függetlenül elismeréssel adózik, hiszen „[e]gy korszakos mű volt, amelyben nyilvánvalóan az utódállamok politikai közgondolkodásával és politikai elitjének álláspontjával szembemenő dolgokról volt szó.” (Józsa László) A dokumentum szinte minden részletre kiterjedt, ami az autonómia kapcsán kérdésként felmerülhet, azonban az akkori alkotmányjogi kereteket és a szövegezését tekintve további kidolgozásra szorult (volna) ahhoz, hogy tényleges törvényjavaslat formájában a parlament elé kerüljön. „Az autonómia-koncepciót olvasva az ember láthatja, hogy azt alapvetőleg nem jogászok írták. Azt mondják, hogy Hódi Sándor dolgozott legközvetlenebbül rajta, Hódi Sándor pedig pszichológus... Tehát, azt akarom mondani, hogy ez nem jogi dokumentum, ez egy politikai dokumentum volt.” (Korhecz Tamás) Ezt egyébként maga Hódi Sándor is alátámasztotta: „...politikai döntést akartunk hozni, mondtam, a szöveg kizárólag arra szolgál, hogy a tagságot meggyőzze. Aztán majd ráérünk keresni jogászokat, akik jogi nyelven megformázzák törekvéseinket.”²¹

¹⁸ Losonczi – Tóth, 2018b. 215.

¹⁹ VMDK: A vajdasági magyarság a rendszerváltásban. Ada, 1991. április 13.

²⁰ VMDK: Kezdeményezés a Szerb Köztársaságban élő magyarság önkormányzatának létrehozására. 11§, 17§. Magyarkanizsa, 1992. április 25.

²¹ Losonczi – Tóth, 2018c. 286.

A pártszakadást követően a VMDK 1995. március 11-ei közgyűlésén tovább finomította az ún. magyar autonómia modelljét, és még részletesebben kidolgozta a területi autonómia kérdéskörét a Magyar Autonóm Körzeten kívül. A perszonális autonómia tekintetében pedig szervezeti változtatásokat eszközölt: immáron az autonómia legfelsőbb szerve a kétkamarás Vajdasági Magyarok Gyűlése lett, mely a Politikai és a Perszonális Autonómia Tanácsból áll, a végrehajtó szerv pedig az Ügyintéző Bizottság.²²

1994. június 18-án, főleg a VMDK-ból kilépett tagokból tömörülve megalakult a Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ), amely elsősorban a vajdasági magyarság kulturális autonómiájáért és a Vajdaság tényleges autonómiájának visszaállításáért szállt síkra az első programjában.²³ *„Ekkorra már teljesen világos volt az, hogy a magyar területi autonómia fogalmával közép-, de valószínűleg hosszú távon nem lehet semmit sem kezdeni. Ez a fölismerés arra volt jó, hogy a VMSZ a retorikájának a kezdeti idején ezt a kérdést, tehát a területi autonómiát, nem forszírozta, pontosabban inkább agyonhallgatta. És ez az agyonhallgatás a mai napig érvényes.”* (Józsa László) A VMSZ szintén hárompilléres autonómiatervében, amelyet Kasza József kezdeményezésére fogadtak el, bár megjelenik az ún. Körzeti Önkormányzat, mint a területi önszerveződés alapja, azt maga a dokumentum is a középtávú tervek közé sorolja. Átmeneti (rövid távú) megoldásnak a fennálló szerbiai közigazgatási rendszerbe illeszkedő Magyar Autonóm Körzet létrehozását javasolták, amely voltaképpen kisebb szabálmódosításokkal, körzethatárok átrajzolásával teremtette volna meg a magyar többségű önkormányzatok, illetve települések körzetét. Ami a perszonális autonómiát illeti, a VMDK-val ellentétben a VMSZ által elfogadott elképzelés öt tematikus testület létrehozásából indult ki (Politikai, Oktatási, Művelődési, Tájékoztatási és Tudományos Tanács), amelyek összetétele a már meglévő intézményrendszer magyar tagjaiból, a magyar illetőségű szervezetek delegáltjaiból, valamint a magyar képviselőkől állt volna össze, és a tevékenységét a vajdasági (vagy felsőbb) szervek által oktatásra, művelődésre, tájékoztatásra és tudományra elkülönített eszközök 17 százaléka, azaz a magyarok vajdasági részaránya szerinti százalékban fedezték volna.²⁴ Habár a VMDK-n belüli konfliktus eredendően nem az autonómia különböző felfogásából eredt, a későbbiekben a VMSZ-t rendre autonómiaellenesnek kiáltották ki – és nem csak a területi autonómia háttérbe szorítása miatt; bár későbbiekben ez kapott nagyobb hírverést. A VMDK elnöksége erről így fogalmazott: *„A VMDK politikai ellenfelei vagy nem akarnak egyáltalán autonómiát, vagy pedig megelégednének formális autonómiával, amely nem tartalmazza sem a politikai szubjektivitás elvét és ezzel*

²² VMDK: Kezdeményezés a Szerb Köztársaságban élő magyarság önkormányzatának létrehozására. 1995. március 11.

²³ VMSZ: Magyarként itt maradni. Szabadka, 1995. június 17.

²⁴ VMSZ: A vajdasági magyarok önszerveződésének alapjairól szóló megállapodás terveze-
te. 1996. január 18.

*összefüggésben az önálló döntéshozatal igényét, sem pedig a sokak számára nem túl vonzó, lefelé, a magyarok felé irányuló felelősséget.*²⁵

1997. február 22-én megalakult a Vajdasági Magyar Demokrata Párt (VMDP), amely elsősorban a VMDK-ból kivált tagokat tömörítette, Ágoston Andrással együtt, és a VMDK eszmei, illetve politikai örökösének tekintette magát.²⁶ Fél év múlva a VMDP Választmánya elfogadta *A személyes autonómia modellje* című dokumentumot,²⁷ amely már az elnevezésében is jelzi, hogy szakít az addigi területi koncepciókkal, és (újra) csakis a személyi elvű önkormányzatra fókuszál.

„Ami számomra nagyon fontos elem volt, az az a közös autonómiakoncepció, ami miatt 98-ban egy asztal mellé kényszerítette a FIDESZ-kormány az akkori három magyar pártot. És itt a bombák, bombázás árnyékában megszületett egy közös autonómiakoncepció. Szerintem az a legtöbb, amit valaha ez a koordináció ilyen szempontból elért; amit végül az Ágoston András nem irt alá, de végig részt vett benne, és amelyre ő is rábólintott.” (Korhecz Tamás) *A Vajdaság és a Vajdasági Nemzeti Közösségek önkormányzatának politikai és jogi keretéről szóló megállapodás*²⁸ azért is jelentős, mert voltaképpen megalapozta az Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanács (IMNT) megalakítását, és több, a jövőbeni nemzeti tanácsra vonatkozó eleme a ma hatályos nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól szóló törvény rendelkezéseiben is visszaköszön.²⁹ A megállapodásba foglaltak szerint „a vajdasági magyar nemzeti közösség közvetlen, egyenlő, általános és titkos választások útján létrehozza a Magyar Nemzeti Tanácsot, amely a vajdasági magyarok személyes önkormányzatának legfelső szerve”, szabadkai székhellyel (3.3 pont). Hatáskörét tekintve a magyar nemzeti közösség kulturális, oktatási-nevelési, nyelvhasználati és egyéb, az identitással összefüggő jogaival kapcsolatban jogosult dönteni (például a nemzeti szimbólumok használatáról), azaz az elképzelés egy kulturális-perszonális autonómiát irányozott elő. Az akkori tervek szerint a soron következő tartományi választásokkal egyidőben rendezték volna meg az első közvetlen nemzeti tanács választásokat a magyar választói külön névjegyzék alapján, amelynek összeállítása az addig működő IMNT megszűnését is jelentette volna (3.8. pont). Kis kitérő az időben: a Magyar Nemzeti Tanács végül a 2002-es kisebbségvédelmi törvény rendelkezései nyomán alakult meg, közvetett módon (elektorok választották meg), a választói névjegyzéket pedig csak 2010-ben sikerült felállítani.

²⁵ A VMDK Elnöksége: Állásfoglalás a válságról. Ada, 1994. június 15.

²⁶ Ez a megállapítás annyiban vitatható, hogy maga a VMDK nem szűnt meg, hanem továbbra is működött a VMDK megmaradt tagságával, Páll Sándor vezetésével.

²⁷ VMDP: *A személyes autonómia modellje*. Temerin, 1997. november 8.

²⁸ VMSZ: *Vajdaság és a Vajdasági Nemzeti Közösségek önkormányzatának politikai és jogi keretéről szóló megállapodás*. 1999. július 5.

²⁹ A közvetlen választásra vonatkozó rendelkezések, a hatáskörök a kulturális autonómia területein, az állami intézmények alapítói jogainak gyakorlása, a pályázatok kihirdetése, az oktatási tervek kidolgozásában való részvétel a hatályos nemzeti tanács törvény részét képezik.

Az 1999. július 10-i budapesti tárgyalás után a Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma augusztus 10-én elküldte az IMNT-re vonatkozó dokumentumot az USA külügyminisztériumának, illetve a Nemzetbiztonsági Tanács Európai Főigazgatóságának. Ezt a lépést egyébként a szerb kormány élesen elítélte,³⁰ akárcsak magának az IMNT-nek a megalakulását 1999. augusztus 20-án.³¹ „*Próbáltunk egy egyelőre pontosított kompetenciák nélküli autonómiaképletet az asztalra tenni. Mutatni, hogy hogyan is nézzen ez ki, és mutatni azt is, hogy ez nem a világvége a többség számára sem.*” (Várady Tibor) A jugoszláv emberi jogi és kisebbségügyi miniszter mégis államellenes cselekedetnek minősítette: mivel egyetlen szerbiai jogszabály sem irányozta elő a nemzeti kisebbségek kollektív jogait, magától értetődően ezért az IMNT is megfelelő jogi megalapozás nélkül született meg.

„*Az IMNT értelemszerűen nem jöhetett létre választások révén. Azonban olyan formulát akartunk kitalálni, hogy a választásokon már részt vett, megméretett, legitimitást elnyert személyek funkciójukból kifolyólag kerüljenek be az Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanácsba.*” (Józsa László) Így az összesen 61 tagot számláló testületben a Jugoszláv Szövetségi Képviselőház a vajdasági magyar politikai pártok képviselőiben megválasztott 3, a Szerb Köztársaság Népképviselőházának 4, valamint a Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőházának 11 képviselője kapott helyet, továbbá a vajdasági magyar politikai pártok képviselőiként megválasztott helyi önkormányzati képviselők egyötete, figyelembe véve a párhovatarozási arányokat (ez 37 tanácstagot jelentett), és a vajdasági magyar pártok 6 képviselője. Az IMNT munkájában a VMSZ-en és VMDK-n kívül csak a Vajdasági Magyar Polgári Mozgalom (VMPM)³² vett részt, a VMDP, a Vajdasági Magyarok Kereszténydemokrata Mozgalma (VMKDM)³³ és a Kereszténydemokrata Tömörülés (KDT),³⁴ egyebek mellett éppen a tagsági felépítmény miatt, ellenezte az intézményt. A VMDP nem mutatott különösebb érdeklődést egy ideiglenes testület iránt, amellyel, véleményük szerint, a VMSZ valójában a vajdasági magyarok választási névjegyzékének a felállítását akarta megakadályozni.³⁵ A VMKDM pedig nem kívánt együttműködni azokkal a képviselőkkel – az IMNT tagjaival –, akik

³⁰ Wágner Tamás Zoltán: A vajdasági magyarság politikai kronológiája 1989–1999. In: *Losoncz Márk – Rác Krisztina* (szerk.): *A vajdasági magyarok politikai eszméletörténete és önszerveződése 1989–1999*. Budapest: L'Harmattan, 2018. 394.

³¹ Az IMNT első elnöke a VMSZ akkori elnöke, Kasza József volt, akitől az elnöki pozíciót Józsa László vette át, miután Kasza kormányaelnök lett.

³² 1995. március 18-án, Zentán alakult, elnöke Böröcz József. Programja a VMDK háromlépcsős autonómia-konceptiójának alternatívájaként jelent meg.

³³ 1997. január 26-án, Úvidéken alakult, elnöke Papp Ferenc, a VMDK helyi szervezete addigi elnöke.

³⁴ 1997. július 4-én alakult, elnöke Tóth Horti Gábor korábbi VMSZ-es alelnök. A VMSZ frakciójaként kívánt működni továbbra is a párton belül, de ezt Kasza József elutasította.

³⁵ Hódi Sándor: *Magyarok a forrongó Szerbiában*. <http://hodis.vmmi.org/delivegeken/Magyar/Msz-1.htm> (letöltés ideje: 2020. október. 20.)

a VMSZ és a Szerbiai Demokratikus Ellenzék közös listáján jutottak mandátumhoz. „A gyakorlatilag ismeretlen számú magyar szavazattal rendelkező két párt (a VMSZ és a VMDK – a sz. megj.) ezzel a jogi alapját is elvesztette az Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanács új tagjainak a megválasztására, mert arra csak azok a politikai szervezetek hivatottak, amelyek legitim magyar támogatással rendelkeznek.”³⁶ De kritikát fogalmazott meg a Magyarok Világszövetsége Jugoszláviai Országos Tanácsa is, mely úgy ítélte meg, hogy „a Nemzeti Tanácsnak létrehozásának kizárólag akkor van értelme, ha az a kormánytól és pártoktól független intézmény. ... a civil szervezetek, a történelmi egyházak és az emigráció bevonásával jelentősen növelhető a vajdasági magyarság önépítő ereje, melyek nélkül, kizárólag pártos alapon, semmiféle önkormányzat, autonómia vagy Nemzeti Tanács nem hozható létre.”³⁷

Miután Ágoston András arra kérte Magyarország kormányát, hogy ne legitímálja az IMNT-t, Martonyi János, Magyarország külügyminisztere válaszelevelében arra mutatott rá, hogy az IMNT egy többlépcsős szakértői, politikai egyeztetés eredménye, amelynek jó esélye van elnyerni a nemzetközi közösség, illetve a szerb ellenzék szimpátiáját is; ez az autonómia első állomása.³⁸

Az IMNT alapvető feladata volt „a vajdasági magyarság autonómiaelképzeletéseinek és érdekeinek képviselője a hazai, az anyaországi és a nemzetközi szervezetek és szervezetek előtt, illetve a vajdasági magyarok választói névjegyzékének felállítására.”³⁹ Ez utóbbiban, mint tudjuk, sikertelennek bizonyult. Célját tekintve a magyar kisebbségi önkormányzat előfutáraként, de (nem létező) jogalanyiságát nézve inkább egyfajta politikai fórumként működött. „Nevezük úgy, egy konferencia. ... De nem volt ennek valódi súlya. Inkább a kommunikáció szempontjából volt fontos, hogy itt van, született valami, mi elkezdte azt megvalósítani, és kialakul egy fórum, ami egy kicsit pártok fölött is álló, intézményjellegű is ölt. ... Mivel az állam nem hajlandó erről tárgyalni, csinálunk egy látszatot, hogy mégis van itt valami, ami összegyűjti a magyarságot.” (Korhecz Tamás) Józsa László, az IMNT (második) elnöke szerint, bár alkotmányjogilag nagyon sok kritika érheti ezt a koncepciót, azonban ennek a kérdésnek nemcsak alkotmányjogi dimenziója van, hanem igen komoly politikai is. Természetesen az IMNT politikai súlyának megítélése (a szerb hatalommal szemben kényszerítő erővel bíró jogi rendelkezések hiányában) elsősorban szubjektív vélemény, hiszen a „felállítás szimbolikus volt és

³⁶ Uo.

³⁷ Magyarok Világszövetsége Jugoszláviai Országos Tanácsának állásfoglalása a Nemzeti Tanácsról: Akkor van értelme, ha független lesz. *Magyar Szó*, 1999. augusztus 14.

³⁸ Ágoston András 1999. augusztus 24-ei levelében arra kérte Magyarország kormányát, hogy ne legitímálja az IMNT-t. Erre válaszolt Martonyi János 1999. szeptember 7-én.

³⁹ Határozat az Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanács megalakításáról. 7. szakasz. Szabadka, 1999. augusztus 20.

jelzésül szolgált a belgrádi vezetés felé”;⁴⁰ másrésztől azonban a magyar kormány fent ismertetett álláspontja is jól illusztrálja az IMNT és általában az kisebbségi önkormányzat kapcsán kialakult magyar-magyar (erő)viszonyokat a kétezres évek küszöbére, illetve az együttműködés további irányát a jövőben.

3.2. Magyarország és a vajdasági magyar autonómiamozgalom

Ezen a ponton talán érdemes volna külön szót ejteni az anyaország viszonyulásáról is, illetve a felé támasztott elvárásokról. Az első, 1992-es VMDK-s autonómia-program kidolgozására magyarországi szakértők, államtitkárok részvételével került sor, majd a soron következő koncepciókat is (szóbeli) támogatásáról biztosította a mindenkori kormány. 1996-ban javasolta a VMSZ és a VMDK elképzelésének az összefésülését,⁴¹ 1999-ben pedig, ahogyan a fentiekben olvashattuk, mind szakmailag, mind politikailag kiállt az IMNT megalakítása mellett. Természetesen felvetődik a kérdés, mennyire szükséges az anyaországi támogatás a nemzetiségi autonómia életre hívása során. Jeszenszky Géza külügyminiszter már 1994-ben kijelentette, hogy „a jugoszláv vezetés előtt jól ismert, hogy a magyar kormány — a demokrácia és az önkormányzat elveiből kiindulva — támogatja a VMDK autonómiakoncepcióját, nem tartja azonban feladatának, hogy erről a jugoszláv kormánnyal tárgyaljon a vajdasági magyarok s a legutóbbi választásokon az autonómia-programmal újból nagyarányú támogatottságot kapott VMDK helyett, mintegy a magyarok feje felett.”⁴²

Az interjú során Korhecz Tamás megjegyezte, hogy amikor Joseph Markot, osztrák származású autonómia- és kisebbségjogászt kérdezte, mi a dél-tiroli autonómia sikerének a titka: a közösségnek az összetartása, a kiállása, homogenitása, ha kell, keménykedése, vagy az anyaországnak a föllépése, a válasz az volt, hogy ez a kettő csak együtt tud eredményt hozni. A kép azonban jóval árnyaltabb, hiszen figyelembe kell venni a nemzeti többség hozzáállását is, amellyel szemben a kisebbség az érdekeit érvényesíteni szeretné. Ezzel összhangban pedig a szakirodalomban négy lehetséges modell rajzolódik ki még a legszervezettebb és legelszántabb nemzetiségek esetében is: 1) konfliktushelyzet (ha egy elnyomó nemzeti többséggel szemben a nemzetiséget támogató lobbizást folytat az anyaország); 2) a sikeres tárgyalások és végkifejlet szemszögéből leginkább optimális helyzet, ha mind a nemzeti többség, mind pedig az anyaország támogatóan lép fel a kisebbségi követelésekkel szemben; 3) a nemzetiség a legsérülékenyebb, ha két

⁴⁰ Ördögh Tibor: Vajdaság politikatörténete. In: Ördögh Tibor (szerk.): *Vajdaság I. – Vajdaság társadalmi és gazdasági jellemzői*. Szabadka: VMDOK, 2017. 28.

⁴¹ Wágner, 2018. 383–384.

⁴² Vékás János: Jugoszlávia 1989–1999. In: Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció. Határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai 1989–2000*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2000. <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=50> (letöltés ideje: 2020. június 30.)

„rossz” közül kell választania: egy elnyomó nemzeti többséggel vagy pedig egy nem támogató és konfliktus esetén kihátráló anyaországgal kell együttműködnie; és végezetül 4) a nem elnyomó nemzeti többséggel megvalósulható békés együttélés állapota, melynek azonban feltétele egy tartózkodó (nem lobbizó) anyaország és egy viszonylag mérsékelt, a központtal együttműködő nemzeti kisebbség.⁴³ Nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy a magyar-(vajdasági) magyar-szerb viszonyok jóformán valamennyi elméleti modellt megtapasztalták az elmúlt harminc évben.

Magyarország „a kisebbségi kérdést nemzetközi ügyként kezelte: az Antall-doktrína révén Magyarország védőhatalomnak deklarálta magát a határon túli magyarság ügyeiben, másrészt a szomszédos országok magyar pártjait a nemzetközi kapcsolatok tényezőiként fogta fel”.⁴⁴ Ennek megfelelően Várady Tibor is tartózkodott Magyarország túlzott, nyilvános bevonásától egy olyan érzékeny kérdésbe, mint amilyen az autonómia, mert az akkoriban revíziós félelmet is kelthetett volna: „én úgy láttam, hogy az anyaország segítsége az természetes, logikus, helyes, de vigyázni kell, hogy ne tűnjön beavatkozásnak, mert ennek ellenhatása lehet. De számottevő ellenhatásra tulajdonképpen nem került sor. Ezen a ponton fontos az is, hogy milyen politikai kapcsolat alakul az anyaország és az az állam között, melyben a kisebbségek élnek ... én Magyarország segítségét elsősorban a nemzetközi tényezők felé való érvelésben láttam. Magyarországnak, azt hiszem, akkor ezen a ponton jobb tárgyalópozíciója volt, mint mondjuk ma,” de a problémákat elsősorban országon belül kellett megoldani. A fellelhető dokumentumok között nem is találunk utalást arra, hogy Magyarország és Szerbia (valamikor Jugoszlávia) kiemelten tárgyalt volna a magyar autonómia kérdéséről a kilencvenes évek folyamán. A bilaterális kisebbségvédelmi szerződés megkötésekor természetesen már más a helyzet, de arra csak a 2000-es rendszerváltás utáni események függvényében kerülhetett sor, már 2003-ban. Józsa László szerint a valamikori MDF-kormány „a Kalasnyikov szállításával a horvát félnek ki is zárta magát az aktív cselekvés lehetőségéből, ... és nem volt sok mozgástere az azt követő kormánynak, a Horn-kormánynak sem.” 1999-ben a NATO Jugoszlávia elleni légi hadműveletsorozata során Magyarország korlátozás nélküli légtérfelhasználást tett lehetővé. Bár előre jelezték a szövetségeseknek az ország különleges helyzetéből eredő korlátokat, amelyek a szomszédos viszonyokból, illetve a vajdasági magyarság kisebbségi létéből eredtek, az akciót a szerbiai hatalmi politikával szemben álló vajdasági magyarok mégis megsínyllették.⁴⁵ Másfelől viszont, „nem szabad

⁴³ Jenne, Erin: A Bargaining Theory of Minority Demands: Explaining the Dog that Did not Bite in 1990s Yugoslavia. *International Studies Quarterly*, 2004/48. 736–737.

⁴⁴ Bárdi Nándor: Törésvonalak keresése a határon túli magyar politikában 1989–1998. In: Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): Útkeresés és integráció. Határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai 1989–2000. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2000. <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=50> (letöltés ideje: 2020. június 30.)

⁴⁵ Szilágyi Imre: A magyar külpolitika és a délszláv térség 1990 után. *Külföldi Szemle*, 2004/1. 17.

elfelejteni, és a mindenkori magyar kormányzatok tevékenységének kiértékelése során, a kritikát félretéve, a javukra kell elfogadni és elismerni, hogy a háborúban lévő kis Jugoszláviával a magyar kisebbség jogairól tárgyalni egy eléggé vesztésre ítélt ambíció” volt – idézet Józsa Lászlótól. Ezzel teljes mértékben egyetérthetünk.

A magyar Országgyűlés 1993-ban fogadta el a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló LXXVII. törvényt, amely előkészítésének egyik fázisaként a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal 12 pontban foglalta össze a Hivatal által fontosnak tartott alapelveket. *A nemzeti és kisebbségi törvény politikai elvei* című dokumentum egyik eleme, hogy a törvényhozó a hazai kisebbségek adottságaihoz igazítsa a készülő jogszabályt, ne pedig a határon túli magyar kisebbségek helyzetéből induljon ki. „A határon túli szempontok *csupán* (a szerző kiemelése) a nemzetközi kisebbségvédelmi előírások alkalmazásában jelenjenek meg, de úgy, hogy a törvény lépje át ezen normák minimumát, különösen az anyagi szerepvállalás és a kollektív jogok biztosítása terén.”⁴⁶ A nemzetiségi törvény kisebbségi önkormányzatiságra vonatkozó rendelkezései tehát valamilyen módon mégiscsak jelzés értékűnek számítottak a szomszéd országok, így Szerbia irányába is, hogy a reciprocitás elvéből kiindulva egyfajta pozitív jogalkotási gyakorlatot mutassanak a nemzeti kisebbségi jogok területén. Mivel a szerbiai (akkor még jugoszláv szövetségi) kisebbségvédelmi törvényt majdnem egy évtized múlva hozták meg, a magyar próbálkozás – szerb-magyar viszonylatban – a téma szempontjából eredménytelennek bizonyult. Várady Tibor Miodrag „Mile” Isakovnak, a Vajdasági Reformpárt elnökének küldött személyes levelében le is szögezte, hogy a vajdasági problémákat nem a magyarországi politikai lehetőségek inspirálták, ahogyan azok megoldása sem a magyarországi kormányzó párt leváltásától függ majd.⁴⁷ Korhecz Tamás gondolata is voltaképpen ezt erősítette meg: „*Nem helyettesítheti Magyarország föllépése azt, amit mi itthon nem tudunk elérni. Ha nem tudunk leülni a tárgyalóasztalhoz, akkor hiába próbálja ezt napirendre tenni a magyar kormány; milyen alapon teszi napirendre. Van saját, nemzeti jogalapja, de az semmit nem ér a nemzetközi kapcsolatokban, mintha nem is lenne.*”

A tanulmány keretein túlmutat a magyar külügyi stratégia mélyebb elemzése a vizsgált időszakban. Kétségtelen azonban, hogy az egyik első számú politikai prioritás az eurointegráció volt (a szomszédos népekkel való jó kapcsolat kialakítása, illetve a határon kívül élő magyarság támogatása mellett)⁴⁸, amelyet egyes vajdasági magyar politikusok a vajdasági magyar autonómiamozgalom visszatartó

⁴⁶ Dobos Balázs: A magyarországi kisebbségpolitika szakpolitikai elemzése. A kisebbségi törvény példája. 293. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/517/1/dobos_balazs.pdf (letöltés ideje: 2020. június 30.)

⁴⁷ Várady Tibor levele Miodrag „Mile” Isakovnak, Budapest, 1994. május 17. Magángyűjteményben.

⁴⁸ Szilágyi idézi Póti László: A „htm”-től a „HTM”-ig – a prioritások kérdése a magyar külpolitikai orientációváltásban, 1990–1997. In: Zsinka László (szerk.): *Külpolitika és modernizáció. Stratégiák és eszközök*. BIGIS. 8. Budapest 1996. 75–89.

erejeként értékelték. „Igazodni akartak az Európai Unióhoz, nem kívántak kockáztatni a határon túli magyarok követeléseinek támogatásával.”⁴⁹ Csorba Béla szerint az MSZP éppen azért támogatta a VMSZ létrehozását, „mert tőlük remélték az autonómia ügyének takaréklángra helyezését,”⁵⁰ és a szocialista-SZDSZ kormány idején a két ország parlamentjének emberi jogi bizottságai találkozóján külön fel is szólították, hogy „semmi szín alatt sem” beszéljen a VMDK autonómiaköveteléséről.⁵¹ Hódi Sándor emlékei szerint a magyarországi pártok félvállról vették a vajdasági magyar ügy támogatását, és egy baráti beszélgetés alkalmával a külügyminiszter azt mondta neki: „Sándor, el kéne hallgatni az autonómiatörekvések emlegetésével. Brüsszelben ezt most rossz szemmel nézik.”⁵² Ami bizonyosan elvárás volt, hogy se Magyarország, se pedig másik tagjelölt állam ne exportáljon államközi feszültségeket az EU-ba (melynek nem egy esetben a magyar nemzeti kisebbség rendezetlen helyzete, a kollektív jogok, illetve a politikai szubjektivitás elismerésének elutasítása volt az egyik mozgatórugója); *ergo*, a csatlakozást „a szomszédos országokkal történő »megegyezés«, a bizalomerősítést célzó szerződésesmegállapodás kell[ett] hogy megelőzzön.”⁵³ A Horn-kormány idején ez a fajta együttműködés kialakítása elsősorban a Szlovákiával és Romániával megkötendő alapszerződésre vonatkozott. „A hosszú évek óta dúló délszláv háború és a nemzetközi elszigeteltsége következtében Jugoszláviával nem kerülhetett sor a kétoldalú kapcsolatok rendezésére.”⁵⁴ Ennek megfelelően a nemzetiségi autonómia magyarországi támogatása Jugoszlávia felé egyszerűen elmaradt (ebben az időszakban).

Habár nem léteznek univerzális minták a kisebbségi autonómia tekintetében, az összehasonlítás mégis hasznos lehet. A határon kívüli magyarlakta területek helyzetét a dél-tiroli németek státusával szokás leginkább egy lapon említeni, hiszen valaha egyugyanazon birodalom része voltak, hasonló fogalomrendszert alakítottak ki a nemzetéről, a nemzetiségről, a nyelvi közösségről stb. Kasza József is hasonló analógiával élt, igaz teljesen más kontextusban, az autonómia fenntarthatóságára reflektálva a szerb, illetve a vajdasági magyar társadalomban: „Az ilyesmihez fel kell nőni, persze gazdasági alapok is kellene. Hogy olyanok legyünk, mint Tirol. Hiába az autonómia, ha a polgárnak nem tudunk egy szelet kenyeret adni.”⁵⁵ Az észak-olaszországi németek önrendelkezése mögött azonban „nemzetközi

⁴⁹ Losonc – Tóth, 2018b. 223.

⁵⁰ Uo. 224.

⁵¹ Uo.

⁵² Losonc – Tóth, 2018c. 290.

⁵³ Mák Ferenc: Az új nemzeti politika és a Határon Túli Hivatala (1989–1999). *Magyar Kisebbség*, 2000/3.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Losonc Márk – Tóth Szilárd János: Beszélgetés Kasza Józseffel. In: Losonc Márk – Rác Krisztina (szerk.): A vajdasági magyarok politikai esztörténete és önszerveződése 1989–1999. Budapest: L'Harmattan, 2018d. 243.

egyezmény, az ENSZ közvetítése, az ausztriai anyaország diplomáciai offenzívája, az olasz kormány belátása és a hidegháborús globális helyzet, a közösség feltétlen támogatása és a német vezetők elszántsága áll.”⁵⁶ Ezt a sikerképletet még megfelelő anyagi alapokkal is csak egyes elemeiben tudnánk a vajdasági magyar példára vetíteni, tekintettel arra, hogy a nemzetközi közvélemény mindenekelőtt a béketeremtésben volt érdekelt a teljes Balkánon, a vajdasági magyarsággal szemben elkövetett atrocitások pedig a legtöbbször súlytalannak bizonyultak. Maga a vajdasági magyar politikai elit sem tudott egységesen fellépni a szerb kormány előtt, Magyarország a szembekerülés helyett pedig egyfajta paradiplomáciai támogatást nyújtott, kiegészülve a pártoknak és a programok érvényesítéséhez biztosított pénzügyi és szakmai segítséggel. Ezt a tevékenységet fogta össze a Illyés Közalapítvány, amit még az Antall-kormány idején hívták életre 1990-ben, viszont 1995-ben a területi alkuratóriumok révén demokratikusabbá vált a pénzügyi alap döntéshozatali mechanizmusa.⁵⁷ „*A vajdasági magyar szellemi élet tekintetében többször megállapítottuk, hogyha az akkor nem lett volna, akkor a szellemi élet tönkrement volna. És itten nincsenek szürke mezők; ez egy fekete-fehér megállapítás, ami azt hiszem, a mai napig érvényes.*” (Józsa László) A pénzügyi források elosztása azonban mindig vita forrását képezte, és ez különösen jellemezte a VMDK retorikáját, amikor kritikát fogalmazott meg az anyaországgal szemben: „Először, a magyar kormányzat politikailag támogatta ugyan a VMDK-t, végül már az általa képviselt autonómiatörekvéseket is, de az anyagi támogatást a VMDK-t és az általa képviselt autonómiatörekvéseket ellenző csoportok, intézmények kapták.”⁵⁸

Összegezve a fentieket, Magyarország 1) szakmailag segítette az autonómia-koncepciók kidolgozását; 2) mediált (hol sikerrel, hol kevésbé) a vajdasági magyar-vajdasági magyar érdekösszeütközések esetén; 3) pénzügyi támogatási rendszert állított fel a szellemi infrastruktúra fenntartására; valamint 4) tájékoztatta a nemzetközi közösséget, illetve szükség szerint közvetített. Például Várady Tibor John Swingerrel, az USA szövetségi kormányzatának államtitkár-helyettesével való találkozóját is (2000. április 5-én) Magyarország washingtoni nagykövetsége szervezte és koordinálta,⁵⁹ bár Várady emlékezete szerint maga a kezdeményezés amerikai volt.

⁵⁶ Kelemen Hunor ajánlása Stocker, Martha *A mi történelmünk. Dél-Tirol 1914 és 1992 között* című könyvéhez. Kolozsvár, 2013. 7. https://issuu.com/rmdsz/docs/del-tirol_tortenete_00_1 (letöltés ideje: 2020. június 30.)

⁵⁷ A Gyurcsány-kormány 2006. december 27-én megszüntette az Illyés Közalapítványt, amely a kormánydöntés értelmében az újonnan létrejött Szülőföld Alapba olvadt be.

⁵⁸ A VMDK Elnöksége: Állásfoglalás a válságról. Ada, 1994. június 15-én.

⁵⁹ Dékány András Várady Tibornak címzett e-mailje a washingtoni program kapcsán, 2000. március 28. Magángyűjteményben.

3.3. A nemzetközi közösség valós, vélt és elvárt szerepéről, és annak vajdasági magyar vonatkozásairól a kilencvenes években

„Az autonómia ügyét sajátos ambivalencia jellemezte. Míg a szerbiai politikai elit számára határozott ellenállásra ösztönző, túlságosan nagy biztonsági kockázatként jelent meg, addig a nemzetközi közösség számára túlságosan csekélyként ahhoz, hogy beavatkozást indokoljon. Belföldön túl soknak, külföldön túl kevésnek mutatkozott.”⁶⁰ Azonban tényleg „túl kevés” volt? Vagy valamiféle beavatkozásról mégis csak beszélhetünk a nemzetközi közösség⁶¹ részéről a szerbiai nemzetiségi autonómia kialakulásának akár támogatása, akár hátráltatása tekintetében? Ebben az alfejezetben voltaképpen azt járjuk körbe, milyen módon, irányban hatottak (ha hatottak egyáltalán) a különböző nemzetközi szereplők a nemzeti kisebbségi tanácsok megalakulására Szerbiában a 2000. évi rendszerváltozásig; valamint voltak-e, és ha igen, milyen együttműködési kísérletek, elsősorban a vajdasági magyar politikai életben az autonómiaépítés terén.

Habár az autonómia az ország belügye, különösen békeidőben, és egyetlen nemzetközi dokumentum vagy egyéb aktus sem irányozza elő kötelező módon a régiók vagy pedig akár a regionális kisebbségek belső önrendelkezésre való jogát,⁶² mégis találunk példát az autonómia nemzetközi vagy szerződés alapú körülbástyázására/beágyazottságára (*entrenchment*), mint például az Åland-szigetek vagy Dél-Tirol esetében.⁶³ Ez azonban nem törvényszerű, és nem is *conditio sine qua non* egy működő autonómiához (ez a megállapítás a perszonális autonómiára pedig különösen igaz). Másrészt, a nemzetközi politikai érdekek nem egy esetben felülírják a jogot, kivételeket teremtenek, hogy a nem létező jogi sztenderdet pótolják, esetleg a saját elképzeléseikhez idomítsák. Ne feledjük, a tanulmány által lefedett időszakban (de elsősorban a kilencvenes évek első felében) még nem létezett a kisebbségek kollektív jogainak egy kiforrott nemzetközi normarendszere, nem voltak kész megoldások – és igazság szerint még ma sincsenek igazán.

⁶⁰ Tóth Szilárd János: Vajdasági magyar autonómia – egy politikai eszme tíz esztendeje (1989–1999). In: Losoncz Márk – Rác Krisztina (szerk.): *A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése 1989–1999*. Budapest: L'Harmattan, 2018. 23.

⁶¹ A nemzetközi közösség alatt az olyan szereplők összességét értjük, amelyeknek a globális, közös ügyek megoldása lenne a feladata a fennálló nemzetközi intézményrendszeren keresztül, mint amilyen az ENSZ, a különböző nemzetközi civil szervezetek, ügynökségek, stb. Ellis, David C.: On the Possibility of “International Community”. *International Studies Review*, 2009/1. 1–26.

⁶² Hannikanién, Lauri: Self-Determination and Autonomy in International Law. In: Suksi, Markku (ed.): *Autonomy: Applications and Implications*. Hague: Kluwer Law International, 1998. 79–95.

⁶³ Suksi, Markku: *Sub-State Governance through Territorial Autonomy. A Comparative Study in Constitutional Law of Powers, Procedures and Institutions*. Heidelberg: Springer, 2011.

Manapság elmondhatjuk, hogy „a kisebbségeket a modern államok mélystruktúrájának részeként, és az államok közti viszonyokat befolyásoló jelentős tényezőkként fogják fel. Nincs olyan kérdés, amely alkalmasabb lenne a nemzetközi közösség szabályozására, mint a kisebbségi jogok.”⁶⁴ Amikor Jugoszlávia mellett a Szovjetunió és Csehszlovákia is felbomlott, Közép- és Kelet-Európa a nyugati felfogású demokratizálódás útjára lépett; új nemzeti kisebbségek jelentek meg a porondon, amelyeknek a státusát a hagyományosan kisebbségi helyzetben lévő közösségekkel együtt kellett rendezni. Habár az ENSZ Közgyűlésének a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló nyilatkozata fontos mérföldkő, akár csak az EBESZ nemzeti kisebbségek oktatási jogaira, nyelvi jogaira és közéleti részvételére vonatkozó, nem kötelező jellegű ajánlásai,⁶⁵ a nemzetközi (európai) kisebbségi jogalkotást tekintve mégiscsak az Európa Tanács aktivitása a legkiemelkedőbb, melynek köszönhetően megszületett a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény, valamint a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája. A keretegyezmény 15. cikke referenciapontként szolgálhatott volna valamiféle önkormányzat létrehozásához,⁶⁶ de ez önmagában nem (volt) elég. „*[V]alóban volt a nemzetközi szervezetek részéről egy elvárás, ami arról szólt, hogy Szerbia mutasson föl eredményeket különböző területeken, amelyek az emberi és kisebbségi jogokhoz kötődnek: ratifikáljon szerződéseket, kössön nemzetközi kétoldalú egyezményeket, tegyen szimbolikus lépéseket... De hogy mik lesznek ezek a lépések, azon kívül, hogy a keretegyezményt fogadja el, teljesen Szerbiára bízták.*” (Korhecz Tamás) A Kisebbségvédelmi Keretegyezményt végül 1998-ban ratifikálta a Szerbiából és Montenegróból álló Jugoszláv Szövetségi Köztársaság, a ratifikációs okmányt viszont csak 2001-ben, közvetlenül az ET-tagságba való felvételt megelőzően küldték meg az Európa Tanácsnak. A nemzetközi közösség azonban már 1995 (a keretegyezmény elfogadásának dátuma) előtt is felállított egyfajta kritériumrendszert az újonnan létrejött önálló nemzetállamok nemzetközi elismerésével kapcsolatban, amelynek része volt a kisebbségi jogok rendezése. Az Európai Parlament 1991-ben az egykori jugoszláv tagállamok szuverenitásának az elismerését a nemzeti vagy etnikai csoportok jogai

⁶⁴ Thornberry, Patrick: Az ENSZ Nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló Nyilatkozata: háttér, elemzés, megjegyzések és a legújabb fejlemények. In: *Kisebbségvédelem és a nemzetközi szervezetek. Dokumentumok a Minority Rights Group kisebbségjogi publikációiból.* Összeáll. Bíró Anna-Mária, Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002. 10.

⁶⁵ EBESZ: Hági ajánlásai a nemzeti kisebbségek oktatási jogairól (1996), Oslói ajánlások a nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól (1998), Lundi ajánlások a nemzeti kisebbségek hatékony részvételéről a közéletben (1999).

⁶⁶ „A Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy megteremtik a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára azokat a feltételeket, amelyek a kulturális, a társadalmi és a gazdasági életben, valamint a közügyekben – különösképpen az őket érintőkben – való részvételhez szükségesek.” Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről, ETS No. 157.

védelmére vonatkozó garanciák biztosításának a feltételéhez kötötte. Hasonló kitételt tartalmaztak az Európa Tanácsnak a Kelet-Európában és a Szovjetunióban létrejött új államok elismeréséről szóló irányelvei is.⁶⁷ Hogy mennyire volt ez sikeres kezdeményezés a nemzeti kisebbségi jogok védelmét nézve, már vita tárgya.⁶⁸ Az azonban egyértelmű, hogy a nemzeti tanácsok megalakulására nem sok relevanciával bírtak.

Mivel a Balkánon etnikai háttérű háború dúlt, a világ elsősorban békét akart. A nemzetiségi autonómia ügye csakis ebben a kontextusban jelenhetett meg, és csak olyan mértékben, amennyiben az sikerrel hozzájárulhatott a térségben uralkodó viszonyok stabilizálásához. A későbbiekben már teljesen világossá vált, hogy az autonómiát szinte kizárólag a koszovói állapot rendezésének prizmjában keresztül szemlélték, a szerbiai nemzetiségeknek pedig ebbe a rendezési képletbe kellett valamilyen módon helyet találni; bár a dokumentumok arról tanúskodnak, hogy ez általában nem egy fentről eredő elképzelés volt, sokkal inkább a kisebbségi vezetők felismerésének az eredménye – és itt kimagasló szerep jutott az akkori vajdasági magyar politikai/szellemi elitnek, illetve a személyes kapcsolatrendszerüknek.

Várady Tibor 1992-ben a kisebbségekről és demokráciáról rendezett szabadkai konferencián, mutatta be a kisebbségi helyzetben lévő polgárok jogainak katalógusát, amely voltaképpen az első írásos nemzetiségi sztenderdek lajstromának felel meg. Egyfaja autonómiaprogramnak is nevezhetnénk, és bár a szerzője vajdasági magyar, tartalmát tekintve általános volt (nem csak egy közösségre fókuszált), valamennyi jugoszláviai/szerbiai nemzeti kisebbségre egyenlő módon vonatkozott. A dokumentumban központi helyen a fennmaradáshoz való jog állt, amelynek lényege a különbözőséghez való jog, illetve az önszerveződés joga, amennyiben azt egy etnikai közösség tagjainak többsége úgy kívánja. „A kisebbségek a háború okai és a kifogás is egyben [a háborúra]. Ugyanakkor a békét a kisebbségi helyzetben lévő polgárok jogairól, illetve az ezen jogokat garantáló megfelelő mechanizmusokról szóló megállapodás feltételezi.”⁶⁹ Ennek függvényében érthető, hogy a rendezési tervekben mindig valamilyen formában megjelent a (etnikai) kisebbségi kérdés. Az már az érem másik oldala, hogy nemzetközi részről szinte kizárólag csakis területi alapú megoldások születtek: a területfelosztás, a speciális státusú önkormányzatok stb., és általában a nem valamennyi jugoszláv kisebbséget érintő általános koncepciót dolgoztak ki, hanem az egyes régiókban uralkodó helyzet stabilitására törekedtek, azaz egy bizonyos etnikai csoportra koncentrálnak dolgozták ki a javaslatukat. Ez azonban nem akadályozta meg a kisebbségi, különösen

⁶⁷ Roter, Petra: Managing the ‚Minority Problem‘ in Post-Cold War Europe Within the Framework of a Multilayered Regime for the Protection of National Minorities. *European Yearbook of Minority Issues*, 2001/2. 115–116.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Mir na Balkanu i nacionalne manjine, Pravo na opstanak. *Novosti*. 1992. június 14. 8.

a vajdasági magyar vezetőket abban, hogy az egyes rendezési tervek rendelkezéseibe kapaszkodva megoldást keressenek a saját közösségük részére.

Ágoston András Carringtonhoz, a Hágai Békekonferencia elnöklőjéhez intézett levelében arra kérte a lordot, hogy tegye lehetővé a VMDK részvételét a tárgyalásokon, és egyben utalt a párt akkor még csak perszonális autonómiát – a levél szavai szerint személyi elvű kisebbségi önkormányzatot – hirdető koncepciójára: „legyenek olyan politikai intézményei [a nemzetiségeknek], amelyek beépülnek a politikai rendszerbe, és anélkül, hogy veszélyeztetnék az állami szuverenitást, az oktatás, a kultúra és a tájékoztatás terén partneri viszony létrehozatalát tennék lehetővé az állami szervek és szervezetünk között.”⁷⁰ Végül a VMDK-t a Jugoszláviában élő nemzetiségek politikai érdekképviseleti szervezetei közül elsőként hívták meg megfigyelői státusban az 1991 őszi megtartott értekezletsorozatra (1991. szeptember 7. – október 18.), ahol a tárgyalópartnerek között nem volt „lényeges eltérés a kisebbségek státusának rendezése, valamint jogvédelmük megítélése kérdésében.”⁷¹ Az is igaz azonban, hogy ez a probléma inkább marginálisként jelent meg a többi téma között.⁷² A Hágai Békekonferenciát követően a VMDK közzétette a háromlépcsős autonómiaprogramját, amelyben a lord Carrington által betervezett rendelkezési irányelvekkel összhangban magyar helyi önkormányzatok és egy különleges jogállású magyar területi autonómia létrehozását javasolta. Fontos azonban megjegyezni, hogy a lord Carrington és José Cutileiro portugál nagykövet nevével fémjelzett Carrington-Cutileiro terv (amit lisszaboni megállapodásként is emlegettek) nem a szerbiai/jugoszláviai nemzetiségek státusát kívánta megoldani, hanem a boszniai háború megelőzése céljával etnikai alapú hatalommegosztást javasolt valamennyi hatalmi szinten, illetve a központi kormányzati hatáskörök átruházását a helyi etnikai közösségekre. Ennek értelmében Bosznia-Hercegovina minden kantonját boszniaiként, szerbként, illetve horvátként sorolták volna be, még akkor is, ha nem állapítható meg egyik etnikai közösségnek sem a lakosságon belüli többsége. Tehát egyfajta területi autonómiát szorgalmazott a jugoszláv *nemzeteknek*. Ennek analógiájával szeretett volna élni a VMDK a vajdasági magyarok számára: „Nem kívánunk mást, csak azt, ami megilleti a Horvátországban vagy a többi önállósult államban élő szerbeket. Szerbia nem alkalmazhat kettős mércét. Nem határolhatja el magát a nemzeti kisebbségek (népcsoportok) új alkotmányjogi helyzetének rendezésétől; azoknak az önkormányzati formáknak a biztosításától,

⁷⁰ VMDK: Levél Lord Carringtonnak. Újvidék, 1991. szeptember 12.

⁷¹ A VMDK Elnökségének közleménye. Ada, 1991. október 5.

⁷² Rupel, Dimitrij: Managing Yugoslav Crises Conference on Yugoslavia in the Hague (1991) and the Challenges of Multilateral Diplomacy. *Acta Histriae*, 2013/3. 329–360.

amelyek megegyeznek a béketerv betűjével és szellemével.”⁷³ A *nemzetiségek*⁷⁴ kollektív jogaira csak közvetett utalást találunk, például egy másik, Bosznia-Hercegovina alkotmányjogi státusáról szóló rendezési tervben, amelyet Matti Attisari és Paul Szasz ismertetett egy munkaebéd alkalmával 1992. október 12-én Genfben. Ennek értelmében Boszniát 8–10 tartományra (szövetségi tagállamra) kellene felosztani, és mindegyikben külön ombudsman ellenőrizné az emberi jogok és a *nemzetiségek kollektív jogainak* a megvalósítását.⁷⁵

Visszatérve a VMDK koncepciójához, a zentai tisztújító gyűlésen 1994-ben elhangzott, hogy „[a] Jugoszlávia-értekezlet irányítói nem érdekeltek túlságosan az ügyben. Autonómiát Vajdaságnak nem adhatnak, hiszen erre vonatkozólag nincs politikailag legitim követelés, amelynek alapján intézkedhetnének. Így marad a VMDK autonómiakoncepciója, amelyet, ha a körülmények úgy hozzák, nem lehet az asztalról lesöpörni.”⁷⁶ Ma már tudjuk, hogy a koncepció valójában „fel sem került” arra a bizonyos asztalra. A vajdasági magyar kérdést tulajdonképpen a koszovói albán kérdés részeként, és annak is csak egyik mellékágaként kezelték.

A Határon Túli Magyarok Hivatalában tartott 1994. december 2-i sajtótájékoztatón a VMDK vezetői beszámoltak „a Geert Ahrens német diplomatával, a Jugoszlávia konferencia kisebbségi munkacsoportjának tagjával folytatott zágrábi megbeszélésről, amelynek során megerősítették, hogy a magyar és az albán autonómiatörekvéseket hasonlóan fogják kezelni.”⁷⁷ A két közösség teljesen különböző helyzete, illetve motivációja, céljai miatt azonban egységes rendezési tervek kialakítása hosszabb távon nem hozhatott volna eredményt. Hiszen ahogyan az 1994. május 7-én Washingtonban az amerikai kongresszus két házának közös Helsinki-bizottsága előtti meghallgatáson⁷⁸ is Alush Gashi, az emberi jogok és szabadságok védelmével megbízott koszovói tanács tagjának részéről elhangzott, kizárt annak a lehetősége, hogy „a hosszú évek szerb rendőrállami uralma után bármilyen autonómia kielégítené az albán lakosságot.”⁷⁹ Ezt támasztja alá Várady Tibor visszaemlékezése is a Fehmi Aganival, a Koszovói Demokratikus Liga politikai stratégiájával folytatott beszélgetésről, aki azt mondta az 1992. évi elnökválasztás jelöltjeinek, azaz Milan Panićnak és Slobodan Miloševićnek a párharcával

⁷³ VMDK: Memorandum a Szerb Köztársaságban élő magyarok önkormányzatáról. Indoklás a magyar területi autonómiáról szóló javaslatához. Magyarakanizsa, 1992. április 25.

⁷⁴ A valamikori Jugoszláviában alkalmazott nemzet-nemzetiség distinkciójának magyarazataért lásd a tanulmány 2. fejezetét.

⁷⁵ Várady Tibor feljegyzése, Genf, 1992. október 19. Magángyűjteményben.

⁷⁶ Ágoston András beszéde a VMDK zentai, tisztújító közgyűlésén. In: Ágoston András – Vékás János (szerk.): *A botrány*. Újvidék: VMDK, 1994. 17.

⁷⁷ Wágner, 2018. 377.

⁷⁸ Az USA kormányzati bizottsága, amely az emberi jogokat, katonai biztonságot és gazdasági együttműködést szorgalmazza a világ 57 országában.

⁷⁹ Várady Tibor az amerikai kongresszusban tanuskodott: Lappangó válságócok. *Magyar Szó*, 1994. május 8.

kapcsolatban: „ha Panić nyer, akkor visszakapjuk az autonómiát és itt maradunk Jugoszláviában. Ha Milošević, akkor még egy darabig nagyon rossz lesz a sorsunk, ám utána függetlenek leszünk.”⁸⁰ A többi szerbiai kisebbségi csoport, így a magyar sem, azonban nem törekedett saját államiságra.

1997-ben a VMSZ kidolgozta *A Vajdaság önkormányzása politikai kereiteiről szóló megállapodástervezetet*, amely Christopher Hill, az USA macedóniai nagykövete koszovói albánokra vonatkozó rendezési tervének mintájára készült. A Hill-terv lényege, hogy a Koszovóban élő nemzeti közösségek demokratikus úton nemzeti tanácsot válasszanak, amely az adott közösség ügyeit kezeli Koszovóban (a terv nem részletezi, milyen társadalmi területeken élhetne a nemzeti tanács a hatásköreivel), emellett további többletjogokat garantál a nemzeti identitás megőrzése szempontjából fontos területeken. A perszonális autonómia biztosítása mellett valamennyi koszovói etnikai közösség képviselője helyet kapna a szövetségi szervezetben, saját eljárásrendet alakíthatna ki bizonyos bírósági ügyekben, maga Koszovó mint területi önkormányzat a valamikori szocialista Jugoszláviában betöltött státusához hasonló jogköröket kapna stb.⁸¹ Brian Donelly, Nagy-Britannia belgrádi nagykövete szerint a vajdasági magyarok esetében is alkalmazhatók lettek volna a terv egyes rendelkezései;⁸² bár a VMSZ valamennyi vajdasági nemzeti közösség számára felajánlotta a megállapodástervezet aláírását, így azt egyfajta regionális, vajdasági rendezési tervként is felfoghatjuk.

„Sok minden történt a 90-es évek elejétől a 2000-es évek elejéig. Kiderült, hogy az, ami a 90-es évek első felében történt, az kb. a maximuma a nemzetállamok tűrőképességének. Amikor viszont lecsillapodott a víz, világossá vált, hogy nagyon sok állam fölhúzta a keziféket, és hogy innen egy lépést se fog tovább előre lépni, vagy elobstruálja, különböző eszközökkel ellenőrzése alatt tartja azt, ami már van. ... Közben nem szabad elfelejteni, hogy a nemzetközi szervezetek nem önálló struktúrák: az őket alkotó nemzetállamoknak, többségében nemzetállamoknak a képviselőt látják el. És az eddigre már kiderült, hogy ez [az autonómia – a sz. megj.] még véletlenül sem rendelkezik olyan támogatottsággal, mint rendelkezett előtte. ... nagyon-nagyon nem értek egyet azokkal, akik a nemzetközi helyzetet, a nemzetközi szervezeteket ruházzák föl azzal az érdemmel, hogy miattuk született meg ez a Nemzeti Tanácsi Törvény. Ha rajtuk múlik, semmi nincs ebből.” (Korhecz Tamás) Várady Tibor 1998-ban a következőket írta Németh Zsolt újdonsült államtitkári kinevezése apropóján: „A jugoszláv helyzettel foglalkozó nemzetközi tényezők az utóbbi években egyre ritkábban emlegetik a Vajdaságot (még ritkábban

⁸⁰ Losonc Márk – Tóth Szilárd János: Beszélgetés Várady Tiborral. In: Losonc Márk – Rác Krisztina (szerk.): *A vajdasági magyarok politikai esztörténete és önszerveződése 1989–1999*. Budapest: L'Harmattan, 2018e. 266.

⁸¹ Krieger, Heike: *The Kosovo Conflict and International Law: An Analytical Documentation 1974–1999*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

⁸² Wágner, 2018. 391.

a magyarság helyzetét) a megoldandó problémák között. Beszélhetnénk arról, hogy azelőtt lehetett-e ezen a vonalon többet tenni – és ki tehetett volna többet – de most az szerintem a lényeg, hogy a Koszovóval foglalkozó Összekötő Csoport pillanatnyi érdeklődése egy esélyt nyújt. ... hogy megpróbáljuk odajátszani az asztalra a mi problémánkat is.”⁸³ Bár Várady úgy vélte, hogy sem az Összekötő Csoport,⁸⁴ sem pedig az EBESZ nem tervezi az albánokra írt javaslatokat más kisebbségekre is automatikusan vonatkoztatni, azonban, „nem lehet az albán kérdést (*Jugoszlávián belül*) (a szerző kiemelése) eredményesen lezárni, ha nem kerül az asztalra a kisebbségi jogok általánosabb szerb, illetve jugoszláv szabályozása.”⁸⁵

Történelmi perspektívában evidens Várady és Korhecz megállapítása, hiszen Koszovó függetlenedésének nemzetközi támogatása és elismerése mégiscsak az támasztja alá, hogy a nemzetközi közösség 1) nem az autonómiában látta a végleges megoldást a tartomány részére, és 2) a nemzetiségi autonómia kérdésének „elhalasztásával” tulajdonképpen a hasonló követeléseknek kívánta az elejét venni Európa-szerte. Továbbá az ennyire sokszereplős akciók során, mint amilyenek a béketárgyalások is voltak, még inkább felszínre kerültek olyan univerzális nehézségek, mint a nemzetiségi jogok és egyáltalán maguk a nemzeti kisebbségek definiálatlan voltából eredő különböző értelmezések az egyes politikai kultúrák, szubkultúrák között. Ez pedig sok esetben meghatározta a disputák menetét és érvrendszerét. Anélkül, hogy a kulturális különbségeket kezelő politikák egyes módozatainak jellemzőit részletekbe menően taglalnánk, az alapvető kérdés itt az (volt), hogy mi az, amit egy adott liberális demokrácia a liberális egyenlőség nevében megkövetel(t) és megenged(ett) a multikulturalizmus vonatkozásában, azaz miként oldotta fel az egyenlő individuális jogokon nyugvó esélyegyenlőség *versus* a különböző kultúrájú kisebbségi csoportoknak garantált külön (egyéni és csoport-) jogokkal biztosítható kulturális egyenlőség között feszülő ellentétet.⁸⁶ Várady Tibor ezt leegyszerűsítve így foglalta össze: „*Amerikában láttam, hogy a kisebbségi kérdés megoldása az egyenlőség. A mi világunkban pedig a különbözőségnek a megbecsülése. És ezt is magyarázni kellett.*” „*Európában több volt a nyitottság.*”

Valójában a Szerbiában, a kilencvenes években uralkodó kisebbségellenes légkört, és az etnikai többség minden szinten történő abszolutizálását célzó ésszerűtlen centralizációt inkább a koszovói, mint a vajdasági viszonyok motiválták.

⁸³ Várady Tibor levele Németh Zsolt államtitkárnak 1998. július 10-én. Magányűjteményben.

⁸⁴ Az Összekötő Csoport (*Contact Group*) egy nem formális csoportosulás, amelyet a boszniai háborúval kapcsolatos politika kialakítása, majd később Koszovó politikai státusának rendezése céljából hívták életre az USA, az Egyesült Királyság, Franciaország, Németország, Olaszország és Oroszország részvételével.

⁸⁵ Várady Tibor levele Németh Zsolt államtitkárnak 1998. július 10-én. Magányűjteményben.

⁸⁶ L. Stroubouli Lanefelt, Lily: *Multiculturalism, Liberalism and the Burden of Assimilation*. Department of Political Science. Stockholm University, 2012.

Ez persze a helyzet súlyosságán mit sem változtatott.⁸⁷ A NATO-nak a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság ellen irányuló katonai művelete⁸⁸ azonban a többi nemzeti kisebbségre is felhívta a nemzetközi közvélemény figyelmét. Ugyanis különösképpen a vajdasági magyar közösség ellen irányuló fenyegetések, megfélemlítések és nem egyszer erőszakos cselekedetek száma is megsokszorozódott, ahogy a szerb és a koszovói albán csoportok közötti gyűlölet mind inkább intenzívebbé vált. Ezért nyilatkozta Várady Tibor többször is még ezt megelőzően, hogy „nem ésszerű, ha a nemzetközi tényezők akkor lépnek színre, amikor már elég nagy a tűz ahhoz, hogy messziről is látni lehessen. ... Vajdaságban még van remény.”⁸⁹ *„Az egyik érv az volt, hogy nem jó, hogyha akkor kezdünk problémákat megoldani, amikor már megoldhatatlanná válnak. És a vajdasági kisebbségek problémája, sőt, azt úgy mondtam, hogy a Szerbián belüli kisebbségek problémája, az megoldható. Tehát, próbáljuk megoldani. És a másik érv az lehetne, hogyha sikerülne egy pozitív, interetnikai vagy kisebbségi megoldásképletet bevonni és valósággá tenni, akkor ennek pozitív hatása lehetne a más nagyobb interetnikai konfliktusokra is.”* (Várady Tibor) Egyféle megkésett válaszreakció volt erre az USA Kongresszusában elfogadott, Szerbia demokratizálódását támogató törvény, amelynek értelmében, egyebek mellett, Koszovó jövőbeli státusáról folyó tárgyalások alkalmával kiemelt figyelmet kell fordítani arra is, hogy megteremtsék a vajdasági magyar közösség jogainak kielégítő garanciáit, ideértve a saját önkormányzatiságra vonatkozó javaslat megvitatását a magyar közösség választott vezetőivel.⁹⁰ Bár Józsa László úgy emlékezett vissza, hogy ennek a törvénynek szinte semmilyen belpolitikai, illetve médiavisszhangja nem volt, Várady Tibor szerint valahol ennek a törvénynek a háttérben alakult meg az Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanács.⁹¹

3.4. Milošević-ellenesség versus kisebbségbarátság: a szerbiai szintér

Témánkat illetően e szintér kapcsán alapvetően a következő kérdés merült fel: volt-e a szerbiai kormánzatnak vagy/és a szerbiai szellemi elitnek megoldásjavaslata a nemzetiségek helyzetére nézve, különösen, mert a kilencvenes évek az új kisebbségek születésének is az időszak, amikor a valamikori nemzetekből

⁸⁷ Dr. Várady Tibor nyilatkozata a Magyar Szónak a Helsinki-bizottság előtt tett beszámolójáról: Autonómiák nélkül megoldhatatlan a kisebbségi kérdés. *Magyar Szó*, 1994. május 15.

⁸⁸ A NATO a jugoszláv haderő ellen irányuló légi hadművelete *Allied Force* fedőnévvel a délszláv háborút követő koszovói háború idején, 1999. március 24. és június 10. között, folyt azzal a céllal, hogy kikényszerítsék a jugoszláv haderők Koszovóból való kivonását.

⁸⁹ Dr. Várady Tibor nyilatkozata a Magyar Szónak a Helsinki-bizottság előtt tett beszámolójáról: Autonómiák nélkül megoldhatatlan a kisebbségi kérdés. *Magyar Szó*, 1994. május 15.

⁹⁰ Congressional Bills 106th Congress, S.720 – Serbia Democratisation Act 1999. <https://www.govtrack.us/congress/bills/106/s720> (letöltés ideje: 2020. június 30.)

⁹¹ Ezt támasztja alá, hogy Szabó Tibor, a HTMH akkori elnöke a washingtoni Kossuth Házban kijelentette, hogy az USA kedvezően tekint a vajdasági magyar autonómiaelképzelésre (1999. augusztus 11.). Wágner, 2018. 394.

nemzeti kisebbségek váltak az újonnan létrejött független nemzetállamokban. Voltaképpen több lehetőség állt a hatalom rendelkezésre. Egy, folytatják a valamikori titói hagyományokat azzal, hogy az igen magas szintű nemzetiségi jogokat elismerő modellt a megváltozott körülményekhez igazítják. Kettő, egy új rendszert „kísérleteznek ki,” és ötvözik az egyéni nemzetiségi jogokat az egykori jugoszláv területi autonómiák tapasztalattal, kollektív jogosítványokat, önkormányzati jogokat ismerve el az egyes kisebbségi közösség részére (legyen szó a tradicionális vagy akár az új kisebbségekről). És három, a nemzetiségi jogok minimumának garantálása, a titói modell „lebutítása” mellett semmiféle autonómiát nem biztosítanak. Ma már a történelem alakulását ismerve tudjuk, hogy ez utóbbi opció győzedelmeskedett a szerbiai színtéren. Jelen fejezetben azt vizsgáljuk, hogy volt-e esetleg esélye az első két opciónak a háborús években, már ami a nemzetiségi autonómiát illeti.

A Helsinki Bizottság előtti meghallgatáson Várady Tibor részéről elhangzott, hogy a szocializmus idején „a jó és a rossz közötti választóvonal a párthovatartozás volt. Ma (1994-ben, a sz. megj.) a választóvonal az etnikai hovatartozás. Szerbia a melegágya a lehető legnagyobb intoleranciának, és a kisebbségek valamilyen módon teherre váltak a különböző nyelvük, különböző kultúrájuk, egyáltalán a létezésük ténye miatt”.⁹² Várady azzal érvelt, hogy az autonómia *per se* a megoldás. Példaként hozta fel, hogy a kisebbségeknek (Szerbiában a magyaroknak és az albánoknak, de másoknak is) joguk kell, hogy legyen maguknak megszervezni az iskoláikat (nemzetiségi nyelvű oktatás, természetesen, már a szocializmus idején is létezett, de azok irányítása központosított volt, értsd, nem a magyar autonómia adminisztrációja alá tartoztak). Hozzátette, ennek az anyagi háttere is logikus, mert csakúgy, mint a szerb többség, a magyar és az albán kisebbség is fizet adót, és úgy méltányos, hogy a kisebbségi iskolákat is finanszírozzák az adófizetők pénzéből.⁹³

A szerb vezetés azonban nem ismerte fel „a között a párhuzamot, hogy a mieink az övéik között és az övéik a mieink között.”⁹⁴ Várady érvelése szerint „a kisebbségi kérdést azonmód kell az asztalra tenni, hogy ez is egy plusz, ami növelheti az ország nyugati elfogadottságot, és esetleg segítheti a határon túli szerbek ügyét is. Egy nem magyar értelmiségi nem érzelmi szálakon alakít ki rokonszenvet magyar igényekkel. Ehelyett arról kell meggyőzni, hogy az igényeink összhangban vannak azokkal az értékekkel, melyeket egy európai orientáltságú értelmiséginek fel kell vállalnia, és amelyek más célok megvalósításában is hasznosnak bizonyulhatnak.”⁹⁵ A reciprocitás ilyen formában azonban nem kapott különösebb szerepet:

⁹² Serbian human rights abuses increase in minority regions. *Digest*, Vol 17, No 3, 1994 May.

⁹³ Hearing before the Commission on Security and Cooperation in Europe – One Hundred Third Congress, May 5, 1994 – U.S. Government Printing Office, Washington 1994, 7.

⁹⁴ Várady Tibor az amerikai kongresszusban tanúskodott: Lappangó válságócok. *Magyar Szó*, 1994. május 8.

⁹⁵ Losoncz Márk – Tóth, 2018e. 251.

„Ez, azt hiszem, csak értelmiségi barátok között tudatosodott, úgyhogy ezt az érvet a hatalom felé nem igazán sikerült kommunikálni. Amíg Milošević volt hatalmon, az autonómiakonceptióknak nem volt esélye; akkor sem, ha azzal érvelünk, hogy ez más országokban szerbeknek is segíthet.” (Várady Tibor) Érdekes módon ez a téma visszaköszött, csak éppen „kifordítva” Bill Clinton amerikai elnök és Madeleine Albright USA külügyminiszter 1999-es koszovói látogatása során, amikor is az akkor még minden tekintetben Szerbia kötelékébe tartozó tartomány Uroševac nevű településén csak albán és angol nyelvű transzparenszek előtt kapták lencsevégre a két közméltóságot. Ferizaj egyfajta szimbólum lett, amelyre Várady Tibor Bernard Kouchner, UNMIK vezető figyelmét is felhívta: „Emlékszem egy túlfűtött vitára a szerb parlamentben Milošević idején, 1991-ben, a nyelvek hivatalos használatáról. ... Az új törvénytervezet azt javasolta, hogy töröljék el a szerb és kisebbségi nyelvű elnevezések együttes használatát. 'Uroševac sosem lesz Ferizaj' – magyarázta az egyik képviselő. Néhányan azzal érveltünk, hogy egy adott területen élő, de különböző népek által adott megjelölések együttes használata nélkül nem lehet etnikai békét és modernizációt elérni... A javaslatunk nem ment át. Úgy éreztem, hogy az, amit a szerb parlament elmulasztott jóváhagyni, lett volna az európai út. Ebben ma is hiszek; és ha igazam van, ez azt jelenti, hogy Ferizaj sem jelentheti az európai utat, Uroševac nélkül.”⁹⁶

A VMDK 1992-es kanizsai közgyűlése előtt Ágoston András, Vékás János, Páll Sándor és Hódi Sándor (a VMDK küldöttségeként) Miloševićnél járt, aki az autonómiakonceptióról akart beszélni. Állítólag sérelmezte az *autonómia* kifejezést, de egyetértett abban, hogy azt *önkormányzatra* cseréljék. „Nekünk az autonómia vért és háborút jelent. Maguknak mást. ... Én személy szerint azt szeretném, hogy önök, magyarok, jól érezzék magukat Jugoszláviában.”⁹⁷ Vékás János emlékei szerint Páll Sándor rákérdezett az elnöknél az albánok helyzetére Koszovóban, azonban Milošević nem kívánta a magyar, illetve az albán kérdést egy kalap alá vonni.⁹⁸ A szandzsáki muzulmánokkal, a bácskai horvátokkal elég szoros kapcsolatot tartott fenn a vajdasági magyar politikum, de a parlamentben az albánokkal is együttműködtek: „kisebb közösségek úgy gondolkod[t]ak, ha a magyarok ki-
küzdenek valamit, akkor az nekik is jó lesz, ha meg nem, akkor ők minek kockáztassanak.”⁹⁹ Az viszont bizonyos, hogy a magyar területi autonómia nem feltétlenül aratott volna osztatlan sikert még maguk a nemzetiségek között sem. Kasza József emlékei szerint: „Egy ízben, amikor egy szűkebb körben arról tanácskoztunk, ki-
áltjuk-e ki a regionális autonómiát, elszólta magát (Tonković Béla horvát nemzetiségű vajdasági politikus – a sz. megj.), hogy *Biće tu krvi, i onda do kolena*.”¹⁰⁰

⁹⁶ Várady Tibor e-mailje Bernard Kouchernek 1999. november 30-án. Magángyűjteményben.

⁹⁷ Losonc–Tóth, 2018c. 287.

⁹⁸ Losonc–Tóth, 2018a. 318.

⁹⁹ Losonc–Tóth, 2018b. 219.

¹⁰⁰ Vér fog itt folyni, térdig.

Ez figyelmeztető jel volt, mert nem véletlenül mondta, és ha csakugyan kikiáltjuk a regionális magyar autonómiát, akkor a szerb és a horvát erők összeroppantottak volna bennünket.”¹⁰¹

A regionális terveknel, az alulról jövő kezdeményezéseknél maradván a szandzsáki muzulmánok autonómiatörekvéseiről is szót kell ejtenünk. Szandzsák (történelmi) régió Szerbia és Montenegró között megosztottan elhelyezkedő terület, többségében bosnyák, illetve szerb nemzetiségű lakossággal. A szandzsáki autonómia kérdése hosszú évtizedekre, sőt évszázadokra nyúlik vissza, és ennek megfelelően a történelem egyes szakaszaiban különböző kontextusokban jelent meg. Így a 19. században Bosznia-Hercegovina önállósodási ambícióinak része volt az Oszmán Birodalomban, majd Szerbia és Montenegró területköveteléseinek ellenére az Osztrák-Magyar Birodalom fennhatósága alá került a Berlini Kongresszus után, mígnem a régiót Szerbia és Montenegró között osztották fel a Balkáni Háborúk lezárásaként stb.¹⁰² Mivel azonban Koszóval és Vajdasággal ellentétben nem volt autonóm tartományi státusa Jugoszláviában (az AVNOJ elnökségi ülésén 1945-ben elutasították a szandzsáki autonómia fenntartását, mivel annak nincs nemzeti alapja, illetve a szerb és montenegrói egység irracionális és felesleges „összszűréséhez” vezetett volna),¹⁰³ a szandzsáki bosnyákok (területi) autonómiakövetelése egészen a délszláv háború kitöréséig zárt ajtók mögött maradtak. Földrajzi elhelyezkedése (a szocialista Jugoszlávia felbomlása után Montenegrón keresztül Szerbia egyedüli kijárata a tengerre csak Szandzsák érintésével volt lehetséges) és a bosnyák muzulmán lakosok Bosznia-Hercegovinával való szoros kapcsolata miatt Szandzsák meghatározó politikai kérdés volt Szerbia számára a kilencvenes évek jugoszláv háborúja idején is, különösen az esetlegesen további területvesztés elkerülése végett. 1991. május 11-én megalakult a Szandzsáki Muzulmán Nemzeti Tanács (a mai Bosnyák Nemzeti Tanács elődje), mint a „szandzsáki bosnyákok legfőbb képviselői szerve a Szerb Köztársaságban,”¹⁰⁴ a későbbi IMNT-hez hasonlóan jogalap nélkül. Ugyanezen év október 25–27-én nem hivatalos népszavazást tartottak a szandzsáki politikai és területi autonómia kikiáltásáról, valamint a volt JSZSZK bármelyik tagköztársaságához való csatlakozásra való jogról. A népszavazás eredményével összhangban a képviselőtestület 1992. január 11-én javaslatot tett Szandzsák speciális státusának elismerésére a kormány felé, amely, értelemszerűen, elutasította a kezdeményezést; bár a részvétel igen magas volt (a szavazásra

¹⁰¹ Losoncz Márk – Tóth Szilárd János: Beszélgetés Kasza Józseffel. In: Losoncz Márk – Rác Krisztina (szerk.): *A vajdasági magyarok politikai eszméletörténete és önszerveződése 1989–1999*. Budapest: L'Harmattan, 2018d. 239.

¹⁰² Muratović, Admir: *Autonomija Sandžaka – historijski i politički kontekst*. 2015. november 21. <https://sandzakpress.net/autonomija-sandzaka-%E2%80%93-historijski-i-politicki-kontekst/> (letöltés ideje: 2020. december 14.)

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ Szandzsáki Bosnyák Nemzeti Tanács hivatalos honlapja. <https://www.bnv.org.rs/onama.php> (letöltés ideje: 2020. december 14.)

jogosultak 70,19% szavazott) és a szavazók 98,9%-ban pozitívan nyilatkoztak. A nemzeti tanács több memorandumot is elfogadott a kilencvenes években, amelyek a területi nemzetiségi autonómiát szorgalmazták, azonban egyik sem valósult meg (a magyar területi autonómiaambíciókhoz hasonlóan).¹⁰⁵ A nyugat konzisztens érdektelensége miatt a régió szecessziójának az ügyében végül a szandzsáki bosnyákok levették ezt a kérdést a napirendről,¹⁰⁶ bár a regionális autonómia továbbra is aktuális maradt. Állítólag a VMDK 1992-es autonómiatervezete inspirálta azt az 1993. június 6-i dokumentumot Szandzsák különleges jogállásáról, amely egyébként az államiság egyes elemeit ismerte el a régiónak.¹⁰⁷ A kilencvenes években a nemzetközi közösség, hasonlóan a többi jugoszláviai kisebbségi közösséghez való viszonyulásához, csak az emberi jogok megsértésével, az etnikai alapú incidensek megakadályozásával, felszámolásával foglalkozott, és nem avatkozott bele különösebben magának a regionális önkormányzatnak a kialakításába.

Bár születtek egyéb *szerb* szakértői tervezetek is (például a Forum za etničke odnose tollából), a nemzetiségi autonómia „*lényegében mégis csak kisebbségi kezdeményezés és pontosabban magyar kezdeményezés volt.*” (Várady Tibor) Ezzel kapcsolatban pedig többször, több helyen már megfogalmazódott, hogy a vajdasági magyar politikum voltaképpen kétféle érdekérvényesítési stratégia mentén igyekezett életre hívni a saját koncepcióját: az egyik volt a „VMDK által képviselt önálló politikai jogalanyiség, amelyet autonómiakoncepcióikban fogalmaztak meg,”¹⁰⁸ és amely a szerb nemzetállami törekvésekkel szemben képviselte a magyar érdekeket, míg a másik Várady Tiborhoz köthető, és amely Szerbia polgári átalakításában igyekezett (méltó) helyet keresni a nemzetiségeknek (is). „*Várady Tibor életstratégiája rengeteg gyümölcsöt hozott ebből a szempontból, hiszen az ő szimbolikus tőkéje Belgrádban nagyon erőteljes. Tehát ő rengeteg szereplőt ismert, és az egészen másfajta út volt ahhoz képest, amit itt a vajdasági magyar politikusok képviseltek, akik nem a személyes ismeretségek vonalán haladtak, hanem valami frontális logikát próbáltak létrehozni, meg érvényre juttatni.*” (Losonczi Alpár)

A kilencvenes évek elején a VMDK látóhatáron belül hozta az autonómiát olyan értelemben, hogy konkrétan megfogalmazta a programját, igyekezett azt mind a belpolitikai, mind a nemzetközi szereplők előtt ismertetni. Várady Tibor ezt tudatébresztésnek nevezte, amely a kilencvenes évek elején uralkodó politikai viszonyok közepette elsősorban „*egy szavazómozgósító elven,*” és nem pedig

¹⁰⁵ Memorandum o specijalnom statusu, od 6. juna 1993; Rezolucija svebošnjačkog sabora o povratku nacionalnog imena “Bošnjak”, 1993; Memorandum o autonomiji Sandžaka i specijalnim odnosima sa Bosnom i Hercegovinom, od 19. jula 1999. godine.

¹⁰⁶ Ron, James: *Frontiers and Ghettos: State Violence in Serbia and Israel*. University of California Press, 2003. 68.

¹⁰⁷ Forum za etničke odnose (ed.): *Mapiranje Sandžaka – Sandžak u regionalnom kontekstu: mapiranje uticaja i predlaganje rešenja za poboljšanje društveno – političkog razvoja u Sandžaku*. Beograd: Forum za etničke odnose, 2017. 47–48.

¹⁰⁸ Bárdi, 2000.

„megvalósítható struktúrában” gondolkodott. Az évtized második felében azonban a VMSZ aktivitása került előtérbe, amely akár „pénzzé tehető” volt Milošević megbuktatása után. Józsa László ezt úgy fogalmazta meg, hogy a VMSZ „nem *l'art pour l'art* jellegű ellenzékiesség volt... hanem cselekvő,” és amennyiben lehetett, korrekt módon viszonyult a hatalomhoz. Ezért cserébe pedig a szerb kormányzat nem feltétlenül ellenséggként élte meg a vajdasági magyar politikusokat; bár kétségtelenül az autonómiaelképzelésekről sem nyitott semmilyen diskurzust. Ennek elsősorú oka abban keresendő, hogy „az autonómiát negatív jelentésréteg vette körül, és ezt lehetetlen volt tárggyá tenni.” (Losonczi Alpár) Másodsorban egyetlen nemzetiségi párt sem volt a „mérleg nyelve” a szerb kormányzat és az ellenzék között, amely valamiféle alkupozíciót biztosíthatott volna bármelyik kisebbségi közösségnek.¹⁰⁹

Összeségében elmondható, hogy a kilencvenes években, különösen annak első felében a szerbiai vezetés a területeit kívánta „visszaszerezni”, megtartani, politikai céljait tekintve pedig a kulturális autonómia *per se* semmilyen módon nem jelent meg akár a határon kívül rekedt szerbség, akár a határon belül élő nemzetiségek vonatkozásában. Ez elsősorban a vajdasági magyar politikum belföldi, illetve külföldi kommunikációjának volt a része. A nemzetközi közösség is inkább Milošević hatalmát akarta megdönteni, mintsem a kevésbé égető kisebbségi ügyeket megoldani. Ettől függetlenül ez a kérdés továbbra is megjelent, de csak az elvi viták, intellektuális diskurzusok szintjén. Például a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia szervezésben megrendezett *A kisebbségek helyzete a JSZK-ban* című nemzetközi konferencián (1995. január 11–13.) elhangzott, hogy az USA és az EBESZ kiemelten kezelik a területi autonómiát, illetve szorgalmazzák a kollektív jogok mielőbbi szabályozását az országban. Sőt, a résztvevők többsége a kulturális autonómiához való jogot is elismerte.¹¹⁰ A kétezres évek elejére már a terminológiában is változás állt be, és az *autonómia*, a *kisebbségi önkormányzat* helyett a *kisebbségi különjogok* fogalma vette át a helyet. „Akkor már nagyon megváltoznak a dolgok. A szerb értelmiségnek az a része, amely ellenállt a Milošević-rezsimnek, posztjugoszláv utóvédharcot folytatott, aminek a neve az interkulturalizmus versus multikulturalizmus volt. Tehát azok az értelmiségiek, akik eljutottak oda, hogy valamit tényleg tenni kell, bekapaszkodtak az interkulturalizmus szálába, mert a multikulturalizmus nagyon veszélyes, aláássa a nemzetek együttélését.” (Losonczi Alpár)

Ami a vajdasági magyar (nem az első fronton politizáló vagy apolitikus) szellemi elitet illeti, támogatóan lépett fel ebben az időszakban – legyen szó bármely kisebbségvédelmi mechanizmusról, de szintén nem rendelkezett saját koncepcióval. A (megalakításra váró) Vajdasági Magyar Értelmiségi Fórum programjavaslata

¹⁰⁹ A Várady Tiborral folytatott beszélgetés alapján.

¹¹⁰ Wágner, 2018. 387.

értelmében a szervezet nyitottságot tanúsított az önkormányzatiság valamennyi lehetséges formája iránt, és egyben keresték az együttműködést a többi nemzeti-séggel, illetve a többségi nemzet értelmiségével, akik hasonlóan gondolkodtak.¹¹¹ A VMSZ *A vajdasági magyarok önszerveződésének alapjairól szóló megállapodástervezetében* pedig kiemelte, hogy mindazokat a szakértőket, független értelmiségiakat is be kell vonni az autonómia gyakorlati megvalósítását célzó tárgyalásokba, akik nem kötelezték el magukat egyetlen politikai opció mellett sem.¹¹² Az idő előrehaladtával természetesen ezen a színtéren is formálódtak az erőviszonyok. A tóthfalusi, majd a zentai értelmiségi találkozók után a szabadkai tanácskozáson résztvevők 1997. május 18-án elfogadták a *Nemzeti megmaradásunk stratégiája* elnevezésű találkozó zárónyilatkozatát, amelyben *explicit verbis* az Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanács felállítását szorgalmazták a vajdasági magyarság oktatási, tájékoztatási, kulturális és vallási ügyeinek kezelése céljából.¹¹³ Kétségtelen azonban, hogy a vajdasági magyar értelmiség komolyabb szerepet csak néhány év múlva, a már jogilag beágyazott nemzeti tanácsi választásokon kapott majd. *„Milošević leváltása után több volt az érdeklődés a tények és a valóság után, és a politikusoknak is voltak valós törekvései, hogy értelmes és emberséges döntéseket hozzanak – és ennek maradjon nyoma a történelemben. Ebben az időben sokkal több volt az értelmiségi a szerb politikában, mint korábban (vagy később), és az érvelés is számottevő részben értelmiség hullámhosszon alakulhatott. Így a meggyőzésben egy ideig tulajdonképpen több esélye volt a kisebbségi értelmiségieknek, mint a kisebbségi politikusoknak.”* (Várady Tibor) Ez a megállapítás különösen igaz a nemzeti tanácsokról szóló, első törvényes jogalap megszületésére.

4. A szövetségi kisebbségvédelmi törvény és a 19. törvénycikkely

A jelen fejezet voltaképpen a kisebbségi jogokra vonatkozó kodifikációs folyamatot igyekszik több szempont mentén megvizsgálni, elsősorban a már több ízben emlegetett 19. törvényhely vonatkozásában: melyek voltak a szövetségi kisebbségvédelmi törvény elfogadásának politikai, jogi előzményei az országban, elsősorban a 2000. évi rendszerváltozás előtt és közvetlenül után; milyen szerepet vállalt a törvény kidolgozásában a nemzetközi közösség; mennyire „magyar” a törvény, pontosabban annak a nemzeti tanácsokra vonatkozó rendelkezése; milyen

¹¹¹ A JMMT Intézőbizottsága és a VMMSZ Elnöksége: Felhívás a Vajdasági Magyar Értelmiségi Fórum programjavaslatának véleményezésére. 6. pont.

¹¹² VMSZ: *A vajdasági magyarok önszerveződésének alapjairól szóló megállapodás tervezete* koncepciója. 1996. január 18.

¹¹³ Hódi Sándor: *A nemzeti megmaradás stratégiája. Megjegyzések a szabadkai értelmiségi találkozóhoz.* In: Hódi Sándor (szerk.): *Kisebbségi létértelmezések.* Balatonboglár: Balaton Akadémia Könyvek, 1997. 150–154.

követelményeket támasztottak a törvényelőkészítő munkacsoporttal szemben, és hasonlóak.

Ágoston András a szerb Népképviselőház Társadalmi-politikai Tanácsának küldöttjeként még 1989 tavaszán tett javaslatot egy egységes köztársasági nemzetiségi törvény kidolgozására, amely egyaránt tartalmazta volna az egyéni, illetve a kollektív jogok jegyzékét, valamint mindazokat az intézményeket, melyeken keresztül ezek a jogok érvényesíthetők lettek volna. 1992 októberében az akkori jugoszláv szövetségi kormány szakértői testületet hozott létre egy nemzetiségi törvény kidolgozásának szakmai megalapozásához. A testület tagjai nagyrészen a ma is működő Forum za etničke odnose (FER) elnevezésű civil szervezet tagjai voltak. Az így született téziseket a szektorközi egyeztetéseken összehangolták, végül azonban mégsem kerültek a parlament elé. Ez az időszak amúgy egybeesett a tiszavirág életű Panić-kormány mandátumával. Tehát a kisebbségi közösségek és tagjaik jogairól és szabadságairól szóló alkotmánytörvény téziseit valójában más kormány „rendelte meg,” mint amelynek a parlamenti eljárásba kellett volna betervezni. A Radivoje Kontić vezette következő kormány tagjaként Savović Margit szövetségi miniszter egyebek mellett azzal az indokolással utasította el a téziseket, hogy az előíranyozza a nemzetiségek önszerveződésre való jogát; ebből pedig egyenesen következne a nemzetiségi önkormányzatok létrehozása. Később azokat a Vajdasági Demokratikus Reformpárt képviselője törvényjavaslat formájában nyújtotta be, azonban akkor sem tűzték napirendre.¹¹⁴ Mint ismeretes, a nemzeti kisebbségi jogok kódexét, amely tartalmazta a perszonális autonómia legfőbb szervének, a nemzeti kisebbségi tanácsoknak első törvényes jogalapját, csak bő tíz évvel később sikerült meghozni Jugoszláviában, és azt is teljesen megváltozott politikai körülmények között. A fent említett tézisek módosult formában ugyan, de továbbra is fontos referenciapontok maradtak a különböző fórumokon, még ha a nemzeti tanácsok végül más logika mentén alakultak is ki.¹¹⁵

Miután a 2000. évi elnökválasztást követően Vojislav Koštunica, a Szerbiai Demokratikus Ellenzék (DOS) jelöltje nyert Slobodan Miloševićtel szemben, a „miloševići diktatúra” időszaka lezárult 2000. október 5-én. A Vajdasági Magyar Szövetség aktívan támogatta ezt a folyamatot együttműködve a DOS-on

¹¹⁴ Janjić, Dušan: Društveni i politički razlozi za demokratsku manjinsku politiku i usvajanje Ustavnog zakona Republike Srbije o slobodama i pravima manjinskih zajednica i njihovih pripadnika. In: Janjić, Dušan – Kovačević-Vučo Biljana (ed.): *Teze za Ustavni zakon Republike Srbije o slobodama i pravima manjinskih zajednica i njihovih pripadnika – Prilog izgradnji demokratske Srbije*. Beograd: Forum za etničke odnose – Komitet pravnika za ljudska prava (YUCOM), 2002. 3–14.

¹¹⁵ A tézisek kisebbségi önkormányzással foglalkozó IV. fejezete szerint a kisebbségi tanácsok területi alapon szerveződtek volna, és az egyesületekre vonatkozó bejegyzési eljárás szerint alakultak volna meg. *Teze za Ustavni zakon Republike Srbije o slobodama i pravima manjinskih zajednica i njihovih pripadnika* <http://fer.org.rs/wp-content/uploads/2017/12/90-Teze-za-ustavni-zakon-republike-Srbije-o-slobodama-i-pravima.pdf> (letöltés ideje: 2020. június 30.)

belüli progresszív politikai és értelmiségi erőkkal, mely politikának köszönhetően a VMSZ megkapta az egyik legtekintélyesebb kormánypozíciót: Kasza József, a VMSZ akkori elnöke az újonnan felálló Zoran Đinđić-kormány alelnöke lett. *„Nekem több beszélgetésem volt Koštunicával, aki nem volt eleve kisebbségbarát, de úgy érezte, hogy az ő szerb nemzeti büszkesége arra is kiterjed, hogy itt tisztességes jogai legyenek a kisebbségi polgároknak is. Úgyhogy velem én egy normális kapcsolatot ápoltam, Dindić-tyel még inkább.”* (Várady Tibor)

A fenti elnökválasztást megelőzően, de már a változásokat elővetítve, a Project of Ethnic Relations (PER) szervezet, több konferenciát is szervezett, hogy megkönnyítse a párbeszédet az ellenzéki (hamarosan kormányváltó) erők és a kisebbségi csoportok vezetői, illetve képviselői, valamint maga a szerb kulturális elit között a miloševići kormányzás megdöntését előkészítő szakaszban. *„Románia és Szlovákia után egyszer csak mi is sorra kerültünk, és 4–5 olyan konferenciát szerveztek meg, ahol a jövő kisebbség-többség relációjának a vázlatát kívánták kibeszéltetni a résztvevőkkel, és felvázolni a lehetséges utakat. Azt kell, hogy mondjam, enélkül a kisebbségi autonómia jogi megalapozottsága a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban, illetve később Szerbiában nem történt volna meg. Magyarán, ha az a tevékenység nem zajlik, akkor ma nem lenne autonómia biztosítva sem az alkotmányban, sem pedig a vonatkozó törvényekben.”* (Józsa László) Állítását egyébként a beszélgetés valamennyi résztvevője megerősítette.

Allen Kassof, a PER akkori vezetője Várady Tibornak írt 1996. július 3-ai keltezésű e-mailjében arra kérte őt, hogy tájékoztassa a vajdasági magyar javaslatok realizálásának alakulásáról, illetve értesítette, hogy Tabajdi Csabával együttműködésben találkozót szerveznek a határon túli magyar kisebbségek részvételével a különböző stratégiák megvitatása és összehangolása céljából. Ennek fényében olyan regionális csúcstalálkozót készítenek elő egy éven belül, amelyen Szlovákia, Románia, Magyarország (és talán Szerbia) politikai vezetőségével egyfajta regionális kontextusban ismertetnék a magyar álláspontokat. Az e-mailben szintén olvasható, hogy a PER-nek kitűnő együttműködése van a Fehérházzal, az USA külügyminisztériumával, a Pentagonnal, de az EBESZ-szel, az Európa Tanáccsal és az EU-val is. Ilyen háttértámogatással várható volt, hogy a PER-nek komoly szerep jut majd a szerbiai helyzet megoldásában is. *„Úgy tűnt, érdelemmentesen, önmagukat türtőztetve hallgatták végig a kisebbségi közösségek képviselőinek beszámolóit ezeken a konferenciákon. És meg kellett őket győzni arról, hogy az, amit a kisebbségek és elsősorban a magyarok mondanak, az nem államellenes dolog. El kellett fogadtatni azt a megközelítést, hogy az autonómia nem a szecesszió szinonimája, hanem annak ellenpólusa. És ez eltartott egy ideig.”* (Józsa László) Az első, a PER által szervezett a vajdasági interetnikai viszonyokról szóló kerekasztalra Bécsben került sor 1999. szeptember 23–25-én, amelyen valójában az igények és azok teljesíthetősége találkozott. Ismertették a VMSZ 1997-es autonómiatervezetét, bemutatták az Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanácsot, de egyben elhangzott az is, hogy a magyarok

Vajdaságra, illetve magára az egész közösségre Szerbia, illetve Jugoszlávia részeként tekintenek. Megállapítást nyert az is, hogy az ellenzéknek nincs egységes kisebbségpolitikai programja, és voltaképpen nem értettek egyet a Vajdaság jövőbeli státusát illetően sem. 1999 a NATO *Allied Force* nevű hadműveletének éve volt, még friss emlékekkel a bombázásról. Ezért, hogy az ne ismétlődjön meg az ország másik autonóm tartományában, a szerb potenciális vezetés készen állt együttműködni, azonban maguk sem tudták, hogyan.¹¹⁶

Még az athéni, a sorban második találkozó előtt Várady Tibor ezt írta Lőrincz Csabának: „A szerb ellenzék nagyon várt valamilyen gesztust legalább a szankciókkal kapcsolatban, ez nem jött be és most duzzog Európára, Amerikára még inkább – értelemszerűen a PER-re is. Ezért most nem jól fekszik az a gondolatsor, hogy megoldást kell találni, mert ez közelít Európához – az pedig nehéz, meg nem is jó, hogy együtt duzzogjunk és igyekezzünk a duzzogótarznak kijáró rokonszenvből valamit lekanyarítani. Nem tudom van-e még rá idő, de nagyon jó lenne valami gesztus a Drašković felé, akinek a helyzete most felértékelődött. (Ő egyébként elfogadta a meghívást, lényegében miatta megyünk pont Athénbe)”¹¹⁷ Bár Vuk Drašković végül nem jelent meg Athénben (pontosabban a résztvevők listáján nem szerepel a neve), 2000. február 13–15-én a többi résztvevő (a vajdasági magyar, román kisebbségi vezetők, a szerb ellenzéki politikai pártok) újfenn megegyezett és megerősítette a bécsi zárónyilatkozatban leírtakat, hogy a szerbiai ellenzéknek tiszteletben kell tartania a következőket: 1) a Vajdaság autonómiája Szerbia demokratizálódását és decentralizációját szolgálja, valamint megfelelő keretet nyújt valamennyi, a nemzeti közösségeket érintő ügy megoldásához; valamint 2) létre kell hozni a nemzeti közösségek jogainak modern intézményes garanciáit, ideértve a nemzeti közösségek önszerveződéshez való jogát identitásuk megőrzése és előmozdítása céljából, különösen az oktatás, a média és a kultúra területén. Ennek értelmében a nemzeti közösségeknek nemzeti tanácsokat kell alakítani, hogy egyedül vagy az állami szervekkel együtt döntsenek a különböző, identitást érintő kérdésekben. A kerekasztalok zárónyilatkozatai egyébként még a nemzeti tanácsok működésének pénzügyi oldalával, illetve a kisebbségek nyelvhasználati jogainak a hetvenes-nyolcvanas évek szerinti színvonalához történő visszatérésével is foglalkoztak.¹¹⁸

Ezen a ponton érdemes még egy kisebb kitérőt tenni Várady Tibor és Jim Swinger találkozájára, amely jól illusztrálja a kisebbségi és szerb ellenzéki politikum kapcsolatának alakulását a 2000. október 5-i események előtt. Várady egy

¹¹⁶ Project on Ethnic Relations: Vojvodina: The Politics of Interethnic Accommodation. Report, 2000. <http://www.per-usa.org/Reports/Vojvodina.pdf> (letöltés ideje: 2020. június 30.)

¹¹⁷ Várady Tibor e-mailje Lőrincz Csabának 2000. január 28-án. Magángyűjteményben.

¹¹⁸ Project on Ethnic Relations: Roundtable on Interethnic Relations in Vojvodina, Vienna, September 23-25, 1999, Communiqué; Project on Ethnic Relations: Roundtable on Interethnic Relations in Vojvodina, Athens, February 14-15, 2000, Communiqué.

személyes feljegyzésben arról ír, hogy Jim Swinger is beszélt Vuk Draškovićtyal az athéni konferencia előtt, és arra ösztönözte, hogy a szerb ellenzék csatlakozzon az ott születő megoldáshoz: „Swiger úr hangsúlyozta, hogy lépéseket fog tenni abban az irányba, hogy ezt mint eredményt és követendő példát vállalják, és azt is mondta, hogy ilyen jelzéseket fog továbbítani a szerb ellenzék felé. Arról beszéltem, hogy minden fogyatékosága ellenére támogatni kell a szerb ellenzékét, hogy ez nagyon fontos a szerbiai polgárok számára, akik tanácstalanok egy olyan helyzetben, amikor olyan jelzések érkeznek nyugatról, hogy Miloševićtyel már nem lehet tárgyalni. Mivel nemigen van más megoldás, mint az ellenzékét támogatni, ez legalábbis külső megjelenésében egyértelmű kellene, hogy legyen, hogy egyértelműbb sugallat érkezzon a szerb választókhöz. ... Ugyanígy fontos lenne hangsúlyozni, és pozitívan értékelni, hogy február derekán Athénben egyezsége jutottak a szerb ellenzék és a vajdasági magyarok, valamint más vajdasági kisebbségi képviselők. Elmondtam, hogy ez tulajdonképpen az első egyezés, amely etnikumok között született a jugoszláv konfliktus-sorozat kezdete óta (ha nem számítjuk a Daytoni egyezményt, mely csak részben a tárgyaló felek jobb belátásának és nagyrészt egy diktátumnak az eredménye). Fontos lenne publicitást adni és hangsúlyozni ezt az eredményt, amely a vajdasági magyarok Európa-konform és ésszerű magatartásának, valamint a szerb ellenzék belátásának az eredménye.”¹¹⁹

A harmadik, és egyben utolsó palicsi (Szerbia) kerekasztalra már a rendszerváltozás után került sor, melynek zárónyilatkozata értelmében: „Valamennyi résztvevő reméli, hogy az athéni ajánlások gyakorlati implementációját szolgáló lépéseket a lehető leghamarabb megteszik. A résztvevők tisztában vannak vele, hogy az országnak más egyéb sürgős és nagyon komoly problémával is szembesülni kell, de azok nem késleltethetik az athéni ajánlások figyelembevételét és implementációját.”¹²⁰ Bő egy év múlva meghozták a szövetségi kisebbségvédelmi törvényt, benne a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsait megalapozó 19. cikkellyel.

„... a kisebbségvédelmi törvény részben külső nyomásra, részben a vezető szerbiai politikai erők elhatározása alapján született meg, de egyes tartalmi elemei (különösen azok, amelyek az autonómia alapjait teremtették meg) kizárólag a magyar politikum helyzetfelismerésének és helyzetkihasználásának eredményei.”¹²¹ „*A többiek vagy lusták voltak, vagy nem volt külön elképzelésük róla, hogy mit csináljanak. Legalább is most az autonómiáról beszélünk. Más ügyekben lehet, hogy volt elképzelésük, meg csináltak is valamit, de ebben nem volt.*” (Korhecz Tamás) A törvényelőkészítő munkacsoportban nem volt jelen minden nemzetiség képviselője, ezzel szemben a magyar közösség hat taggal is képviseltette magát:

¹¹⁹ Várady Tibor feljegyzése a Jim Swiggerrel, a Deputy Assistant Secretary-val folytatott beszélgetésről. 2000. április 5. Magángyűjteményben.

¹²⁰ Project on Ethnic Relations: Roundtable on Interethnic Relations in Vojvodina, Palic/Subotica, February 18, 2001, Communiqué.

¹²¹ Korhecz Tamás: *Othonteremtőben a szülőföldön*. Újvidék: Forum, 2009. 53.

Józsa László, Kartag-Ódri Ágnes, ifj. Korhecz Tamás, Losonc Alpár, Várady Tibor és Végel László, azzal, hogy Losonc Alpár és Végel László később kilépett a csoportból.

A törvényelőkészítő munkacsoport résztvevői valójában szabad kezet kaptak, és ezt többen megerősítették: *„Úgy képzeltem, hogy a vonatkozó miniszter odajön, és azt mondja, hogy figyeljeteK ide, a mi politikánk ez és ez és ez, ti pedig próbáljátok meg ezt valamiképpen formába önteni. Nem. Soha. Egyetlen egy pillanatra sem, egyáltalán nem történt meg.”* (Losonc Alpár) *„Nem politikai törvény volt, hanem egyfajta szakértői törvény, amit a politika később elfogadott. ... Nem volt rajtunk politikai nyomás... Üres papíron dolgoztunk, nem kaptunk egy kész modellt.”* (Pajvančić Marijana)¹²² Max van der Stoel, az EBESZ kisebbségügyi főbiztosa néha személyesen is megjelent, máskor viszont csak a megjegyzéseit küldte el. Az viszont leszögezhető, hogy a nemzetközi közösség inkább passzív megfigyelőként vett részt a folyamatban. *„Lehetséges, hogy volt visszahúzás, amit természetesen nem lehet bizonyítani abban az értelemben, hogy akadályoztak volna bennünket. Inkább csak adagolták, milyen messzire mehetünk egyes kérdésekben.”* (Pajvančić Marijana)

A visszaemlékezések egyöntetűek, hogy a munka komolyabb viták nélkül zajlott, kivéve a nemzeti kisebbségek definíciójának a kérdését.¹²³ Korhecz Tamás, aki jogászszakértőként a VMSZ-t is képviselte, a már létező és működő autonómiákkal érvelt egy hasonló rendszer létrehozása mellett Szerbiában is. Pajvančić Marijana alkotmányjogász szerint ez komoly érv volt a munkacsoport nem magyar tagjai számára. *„Az, hogy én nagyon jól ismertem a szlovén és a magyar modellt, nagyon sok ellenállást lefegyverzett. Hiszen valamit, ami a térségünkben már létezik, nem lehet csak úgy beállítani, mint egy irreális kisebbségi követelést. Tehát, ami más országokban úgymond 'átment', mindegy, hogy milyen megfontolásból, de már létezik, az egy igen erős érv azzal szemben, miért nem tudják ezt a magyar követelést*

¹²² Pajvančić Marijana alkotmányjogász, egyetemi tanár, a kisebbségvédelmi törvényt előkészítő munkacsoport tagja.

¹²³ A tanulmányban nem részletezzük az idevágó vitában felmerült valamennyi dilemmát. A lényeg, hogy végül a törvény egy igen bő, absztrakt szakaszban definiálja a nemzeti kisebbségek fogalmát, a törvényesen (hivatalosan) elismert nemzetiségi csoportok tételes felsorolása nélkül: *„Jelen törvény értelmében nemzeti kisebbség a Szerb Köztársaság állampolgárainak minden csoportja, amely számbelileg eléggé reprezentatív, bár kisebbséget képez a Szerb Köztársaság területén, és a lakosság valamely olyan csoportjához tartozik, amely hosszantartó és szoros kapcsolatban áll a Szerb Köztársaság területével, ám olyan jellegzetességekkel bír, mint a nyelve, kultúrája, a nemzeti vagy etnikai hovatartozása, származása vagy vallási hovatartozása, ami alapján különbözik a többségi lakosságtól, és amely csoport tagjait jellemzi az a gondoskodás, hogy együttesen tartsák fenn közös identitásukat, beleértve a kultúrájukat, hagyományaikat, nyelvüket vagy vallásukat.”* Törvény a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak a védelméről, 2. szakasz 2. bekezdés.

elfogadni. Mert ti rosszabbak vagytok, mint a magyar állam, vagy mint Szlovénia? Azért nem egyszerű ezzel együtt élni.” (Korhecz Tamás)

A kisebbségvédelmi törvény szövetségi törvényként született, ami azt jelenti, hogy az akkori Jugoszláv Szövetségi Köztársaságot alkotó Szerbia és Montenegró kellett, hogy annak egyfajta keretjellegű rendelkezéseit a továbbiakban majd a saját jogalkotásában pontosítsa. Ebben az időben még nem létezett alkotmányos alapja a nemzeti tanácsoknak, a Szerbia és Montenegró közötti államközösség megalakulását követően pedig az eredetileg szövetségi, tartalmát tekintve keret-törvényt Szerbia sajátjaként átvette. *„Ebben a törvényben egyszerűen nem volt arra tér, hogy egy teljes nem területi alapú autonómiakonceptiót kidolgozzuk. Nem illett volna bele a törvénybe, és az idő hajtott bennünket. És akkor született meg az az elgondolás, hogy egy nagyon bő szakaszban minden egyes pontját lefektetjük annak, ami egyébként a mi autonómiakonceptiónk. Abban maradtunk, hogy lesznek ideiglenes megoldások a választás vonatkozásában. Az ideiglenes megoldások alapján szülessen meg a törvényes nemzeti tanács, de már vetítse előre azt is, milyen lesz a jövőendő. Ez megkaphatta a többséget politikailag is.*” (Korhecz Tamás) Ez a hozzáállás azonban maguk a magyar munkacsoport tagjai, majd később a vajdasági magyar politikai szereplők között is nézeteltérést eredményezett. Losonczi Alpár ezt úgy fogalmazta meg, hogy *„az elektori rendszer olyan aszimmetriát jelentett, amely lényegében feltétellé tette a demokrácia minimumát is... ahelyett, hogy jogi stabilitást hozott volna, éppenséggel összekuszálta a szálakat, és a politikai elitiek közötti alkufolyamatokat erősítette meg.*”

Végül az akkori Jugoszláv Szocialista Köztársaság parlamentjének mindkét tanácsában valamennyi jelenlevő képviselő a jogszabály elfogadására szavazott; *„senki sem feküdt keresztbe,*” ahogyan Józsa László fogalmazott. Bár a 19. cikelyt több kritika is érte,¹²⁴ a kisebbségvédelmi törvény *en général* és maga a nemzeti tanácsokra vonatkozó rendelkezés is vitathatatlanul fontos állomás a nemzeti kisebbségi jogok kiterjesztésében. Azon túl, hogy a nemzetiségek kollektív jogait első ízben szabályozták Szerbiában meghatározták, mely alapelvek mentén (önkéntesség, választhatóság, részarányosság), milyen területeken működik majd a nemzeti tanács (oktatás, kultúra, tájékoztatás és hivatalos nyelvhasználat), mint a nemzeti kisebbségek önkormányzáshoz való jogának megtestesítője. Természetesen mindennek még nincs elég tartalma, nincs közvetlen választás névjegyzék alapján, nincsenek egyértelmű hatáskörök, források, de a törekvések a kétezres években is folytatódtak, melyek eredményeként 2009-ben megszületett egy külön, csak a nemzeti tanácsokat szabályozó törvény. Az viszont már egy külön történet, hogy miért kellett erre a törvényre hét évet várni.

¹²⁴ L. Van-e okunk az ünneplésre? In: Bozóki Antal: *Magyarok a Vajdaságban: nemzeti kisebbségi jogok. Válogatott írások 2001–2007.* Újvidék: Árgus–Vajdasági Magyar Kisebbségjogi Civil Egyesület, 2007.

5. Zárógondolatok

A kisebbségvédelmi törvénnyel lezárult egy korszak, amikor is az 1990 és 2002 közötti bő egy évtizedet jellemző politikai adok-kapok ilyen-olyan eredményei jogilag is testet öltöttek. Valójában választ is kaptunk, meg nem is arra a bevezetőben feltett kérdésre, hogy milyen tényezők hatottak a nemzeti tanácsok megalakulására. A történelem eseményeit követve egyértelművé vált, hogy valamilyen módon minden és mindenki hatással volt a szerbiai nem területi autonómia létrejöttére, de nem ugyanolyan mértékben. Mivel az autonómia bevezetése elsősorban politikai kérdés, teljesen természetes, hogy mindazok a pártok, legyen szó akár a vajdasági magyar, az anyaországi vagy éppen a szerb többségi pártokról, a saját politikai túlélésük, illetve céljaik függvényében támogatták vagy éppen nem az egyes autonómiaelképzeléseket. Erről tanúskodnak a jelen tanulmányban idézett interjú-részletek is, amelyekkel a szerző elsősorban nem a különböző narratívákat kívánta ütköztetni, hanem még inkább érzékeltetni szeretne volna az autonómia kérdésének rendkívül érzékeny mivoltát és az annak életre hívásában megkerülhetetlen emberi (szubjektív) dimenziót.

Továbbá nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a kilencvenes éveket a háború lezárására irányuló intézkedések jellemezték. Józsa László úgy fogalmazta ezt meg, hogy az autonómia egy „finom, békeidőre kitalált koncepció”, amit, megvizsgálva a dolgok alakulását, háborúban nem lehet érvényesíteni. Ez az időszak azonban jó volt arra, hogy látóhatáron belülré hozzák a nemzetiségi autonómia kérdését, megszülessenek a különböző tervek, a nemzetközi közvélemény megismerje a jugoszláv probléma nemzetiségi vetületét is. Az IMNT kiváló példa volt erre. Várady Tibor mondta a külföldi politikai szereplőkről, hogy sokan Nobel-díjat akartak kapni – néhányan kaptak is, azonban senki nem tudta valójában, hogyan is kellene segíteni. Ugyanis senki sem tudhatta előre, hogy a balkáni helyzetre kitalált bármilyen rendezési terv milyen lavinát indíthatott volna el a régióban, Európában, a kisebbségi önkormányzás kérdését tekintve. Ezért állandóan langyosan tartották a témát, de csak a háborút követően, a miloševići uralom megdöntésével került sor a konkrétumok megvalósítására. *„Ritka esély volt egy olyan törvényt hozni, amit sok szerb azért vállalt fel, mert úgy érezte, egy haladó európai értelmiséginek ezt illik föl vállalni. Ma kevés ország van, most nemcsak Szerbiáról beszélnek, ahol vannak emberek, akik valamit azért vállalnának föl, mert ez őket egy becsülendő értelmiségivé teszi.”* (Várady Tibor) A VMSZ erőfölénye a kisebbségek között megkérdőjelezhetetlen volt, akár csak a fellépése és ez irányú kitarása is a kisebbségvédelmi törvény 19. cikkelyének létrejöttében. Mégis kinek, minek jutott a kulcsszerep? Nehéz megmondani. Mindenki a saját életén, hozzájárulásán keresztül szeretne, tudna választ adni erre a kérdésre. Abban viszont egyetérthetünk, hogy a nemzeti tanácsok létrejöttét sugalló első és az azt követő valamennyi kezdeményezés magyar volt. Vajdasági magyar.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Ágoston András – Vékás János (szerk.): *A botrány*. Újvidék: VMDK, 1994.
- Bárdi Nándor: Törésvonalak keresése a határon túli magyar politikában 1989–1998. In: Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció. Határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai 1989–2000*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2000. <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=50> (letöltés ideje: 2020. június 30.)
- Bauer, Otto: *The Question of Nationalities and Social Democracy*. Minneapolis and London: University of Minnesota Press, 2000.
- Bozóki Antal: *Magyarok a Vajdaságban: nemzeti kisebbségi jogok. Válogatott írássok 2001–2007*. Újvidék: Árgus–Vajdasági Magyar Kisebbségjogi Civil Egyesület, 2007.
- Brunner, Georg – Herbert Küpper: European Options of Autonomy: A Typology of Autonomy Models of Minority Self-Governance. In: Gál, Kinga (ed.): *Minority Governance in Europe*. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative of the Open Society Institute, 2002. 13–36.
- Dobos Balázs: *A magyarországi kisebbségpolitika szakpolitikai elemzése. A kisebbségi törvény példája*. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/517/1/dobos_balazs.pdf (letöltés ideje: 2020. június 30.)
- Ellis, David C.: On the Possibility of “International Community”. *International Studies Review*, 2009/1. 1–26.
- Forum za etničke odnose (ed.): *Mapiranje Sandžaka – Sandžak u regionalnom kontekstu: mapiranje uticaja i predlaganje rešenja za poboljšanje društveno – političkog razvoja u Sandžaku*. Beograd: Forum za etničke odnose, 2017.
- Hannikainen, Lauri: Self-Determination and Autonomy in International Law. In: Suksi, Markku (ed.): *Autonomy: Applications and Implications*. Hague: Kluwer Law International, 1998. 79–95.
- Hódi Sándor: A nemzeti megmaradás stratégiája. Megjegyzések a szabadkai értelmiségi találkozóhoz. In: Hódi Sándor (szerk.): *Kisebbségi létértelmezések*. Balatonboglár: Balaton Akadémia Könyvek, 1997. 150–154.
- Hódi Sándor: *Magyarok a forrongó Szerbiában*. <http://hodis.vmmi.org/delivegeken/MagySzer/Msz-1.htm> (letöltés ideje: 2020. október 20.)
- Hornyák Árpád: A jugoszláviai különút kisebbségpolitikai következményei. Magyarok a horvát, szerb és szlovén tagköztársaságokban. A vajdasági autonómia és a magyarok 1945–1989. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008. 250–255.
- Janjić, Dušan: Društveni i politički razlozi za demokratsku manjinsku politiku i usvajanje Ustavnog zakona Republike Srbije o slobodama i pravima manjinskih

- zajednica i njihovih pripadnika. In: Janjić, Dušan – Kovačević-Vučo Biljana (ed.): *Teze za Ustavni zakon Republike Srbije o slobodama i pravima manjinskih zajednica i njihovih pripadnika – Prilog izgradnji demokratske Srbije*. Beograd: Forum za etničke odnose – Komitet pravnika za ljudska prava (YU-COM), 2002. 3–14.
- Jenne, Erin: A Bargaining Theory of Minority Demands: Explaining the Dog that Did not Bite in 1990s Yugoslavia. *International Studies Quarterly*, 2004/4. 729–754.
- Kelemen Hunor ajánlása Stocker, Martha A mi történelmünk. Dél-Tirol 1914 és 1992 között című könyvéhez. Kolozsvár, 2013. https://issuu.com/rmdsz/docs/del-tirol_tortenete_00_1 (letöltés ideje: 2020. június 30.)
- Korhecz Tamás: Autonómiák és regionális modellek Európában. In: Szakács Ildikó Réka (szerk.): *Nemzetpolitikai ismeretek*. Szeged: SZTE ÁJTK NRTI, 2017. 145–189.
- Korhecz Tamás: *Otthonteremtőben a szülőföldön*. Újvidék: Forum, 2009.
- Krieger, Heike: *The Kosovo Conflict and International Law: An Analytical Documentation 1974–1999*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Lenin, Vladimir Ilyich: *Theses on the National Question. 1913*. <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1913/jun/30.htm> (letöltés: 2020. október 30.)
- Losoncz Márk – Tóth Szilárd János: Beszélgetés Csorba Bélával. In: Losoncz Márk – Rác Krisztina (szerk.): *A vajdasági magyarok politikai esztörténete és önszerveződése 1989–1999*. Budapest: L’Harmattan, 2018b. 207–228.
- Losoncz Márk – Tóth Szilárd János: Beszélgetés Hódi Sándorral. In: Losoncz Márk – Rác Krisztina (szerk.): *A vajdasági magyarok politikai esztörténete és önszerveződése 1989–1999*. Budapest: L’Harmattan, 2018c. 279–299.
- Losoncz Márk – Tóth Szilárd János: Beszélgetés Kasza Józseffel. In: Losoncz Márk – Rác Krisztina (szerk.): *A vajdasági magyarok politikai esztörténete és önszerveződése 1989–1999*. Budapest: L’Harmattan, 2018d. 229–248.
- Losoncz Márk – Tóth Szilárd János: Beszélgetés Várady Tiborral. In: Losoncz Márk – Rác Krisztina (szerk.): *A vajdasági magyarok politikai esztörténete és önszerveződése 1989–1999*. Budapest: L’Harmattan, 2018e. 249–277.
- Losoncz Márk – Tóth Szilárd János: Beszélgetés Vékás Jánossal. In: Losoncz Márk – Rác Krisztina (szerk.): *A vajdasági magyarok politikai esztörténete és önszerveződése 1989–1999*. Budapest: L’Harmattan, 2018a. 301–327.
- Mák Ferenc: Az új nemzeti politika és a Határon Túli Hivatala (1989–1999). *Magyar Kisebbség*, 2000/3. epa.oszk.hu/02100/02169/00016/pdf/000320.pdf (letöltés ideje: 2020. december. 10.)
- Ördögh Tibor: Vajdaság politikatörténete. In: Ördögh Tibor (szerk.): *Vajdaság I. – Vajdaság társadalmi és gazdasági jellemzői*. Szabadka: VMDOK, 2017. 9–40.

- Póti László: A „htm”-től a „HTM”-ig – a prioritások kérdése a magyar külpolitikai orientációváltásban, 1990–1997. In: Zsinka László (szerk.): *Külpolitika és modernizáció. Stratégiák és eszközök*. BIGIS. 8. Budapest 1996. 75–89.
- Project on Ethnic Relations: Roundtable on Interethnic Relations in Vojvodina. Vienna, September 23–25, 1999, Communiqué.
- Project on Ethnic Relations: Roundtable on Interethnic Relations in Vojvodina, Athens, February 14–15, 2000, Communiqué.
- Project on Ethnic Relations: Roundtable on Interethnic Relations in Vojvodina, Palic/Subotica, February 18, 2001, Communiqué.
- Project on Ethnic Relations: Vojvodina: The Politics of Interethnic Accommodation. Report, 2000. <http://www.per-usa.org/Reports/Vojvodina.pdf> (letöltés ideje: 2020. június 30.)
- Renner, Karl: State and Nation. In: Nimni, Ephraim (ed.): *National Cultural Autonomy and its Contemporary Critics*. London: Routledge, 2005. 13–41.
- Republika Srbija Republički zavod za statistiku: Stanovništvo i domaćinstva Republike Srbije prema popisu 1991. godine. Beograd: Republički zavod za statistiku, 1995.
- Ron, James: *Frontiers and Ghettos: State Violence in Serbia and Israel*. University of California Press, 2003.
- Roter, Petra: Managing the ‚Minority Problem’ in Post-Cold War Europe Within the Framework of a Multilayered Regime for the Protection of National Minorities. *European Yearbook of Minority Issues*, 2001/2. 85–129.
- Rupel, Dimitrij: Managing Yugoslav Crises Conference on Yugoslavia in the Hague (1991) and the Challenges of Multilateral Diplomacy. *Acta Histriae*, 2013/3. 329–360.
- Stroubouli Lanefelt, Lily: *Multiculturalism, Liberalism and the Burden of Assimilation*. Department of Political Science. Stockholm University, 2012.
- Suksi, Markku: *Sub-State Governance through Territorial Autonomy. A Comparative Study in Constitutional Law of Powers, Procedures and Institutions*. Heidelberg: Springer, 2011.
- Szilágyi Imre: A magyar külpolitika és a délszláv térség 1990 után. *Külgügyi Szemle*, 2004/1. 4–27.
- Thornberry, Patrick: Az ENSZ Nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló Nyilatkozata: háttér, elemzés, megjegyzések és a legújabb fejlemények. : In: *Kisebbségvédelem és a nemzetközi szervezetek. Dokumentumok a Minority Rights Group kisebbségjogi publikációiból*. Összeáll. Bíró Anna-Mária, Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002. 9–74.
- Tóth Szilárd János: Vajdasági magyar autonómia – egy politikai eszme tíz esztendeje (1989–1999). In: Losoncz Márk – Rác Krisztina (szerk.): *A vajdasági*

magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése 1989–1999. Budapest: L'Harmattan, 2018. 15–37.

Vékás János: Jugoszlávia 1989—1999. In: Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció. Határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai 1989–2000.* Budapest: Teleki László Alapítvány, 2000. <http://adat-bank.transindex.ro/cedula.php?kod=50> (letöltés ideje: 2020. június 30.)

Wágner Tamás Zoltán: A vajdasági magyarság politikai kronológiája 1989-1999. In: Losonc Márk – Rácz Krisztina (szerk.): *A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése 1989–1999.* Budapest: L'Harmattan, 2018. 353–399.

POLITIKAI DOKUMENTUMOK

A JMMT Intézőbizottsága és a VMMSZ Elnöksége: Felhívás a Vajdasági Magyar Értelmiségi Fórum programjavaslatának véleményezésére.

A VMDK Elnöksége: Állásfoglalás a válságról. Ada, 1994. június 15-én.

A VMDK Elnökségének közleménye. Ada, 1991. október 5.

Határozat az Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanács megalakításáról. Szabadka, 1999. augusztus 20.

VMDK: A vajdasági magyarság a rendszerváltásban. Ada, 1991. április 13.

VMDK: Kezdeményezés a Szerb Köztársaságban élő magyarság önkormányzatának létrehozására. Magyarkanizsa, 1992. április 25.

VMDK: Kezdeményezés a Szerb Köztársaságban élő magyarság önkormányzatának létrehozására. 1995. március 11.

VMDK: Levél Lord Carringtonnak. Újvidék, 1991. szeptember 12.

VMDK: Memorandum a Szerb Köztársaságban élő magyarok önkormányzatáról. Indoklás a magyar területi autonómiáról szóló javaslatához. Magyarkanizsa, 1992. április 25.

VMDK: Önkormányzatot! Kezdeményezés a személyi elvű kisebbségi önkormányzat létrehozatalára. Újvidék, 1990. november 6.

VMDP: A perszonális autonómia modellje. Temerin, 1997. november 8.

VMSZ: A vajdasági magyarok önszerveződésének alapjairól szóló megállapodás tervezete. 1996. január 18.

VMSZ: A vajdasági magyarok önszerveződésének alapjairól szóló megállapodás tervezete koncepciója. 1996. január 18.

VMSZ: Magyarként itt maradni. Szabadka, 1995. június 17.

VMSZ: Vajdaság és a Vajdasági Nemzeti Közösségek önkormányzatának politikai és jogi keretéről szóló megállapodás. 1999. július 5.

JOGFORRÁSOK

Congressional Bills 106th Congress, S.720 – Serbia Democratisation Act 1999.

<https://www.govtrack.us/congress/bills/106/s720> (letöltés ideje: 2020. június 30.)

Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről, ETS No. 157.

Törvény a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságjogainak védelméről (A JSZK Hivatalos Lapja, 11/2001. szám, Szerbia és Montenegró Államközösségének Hivatalos Lapja, 1/2003. szám – Alkotmányos Alapokmány és az SZK Hivatalos Közlönye, 72/2009. szám – másik törvény, 97/2013. szám – alkotmánybírószági határozat és 47/2018. szám)

Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik RS, 1/1990.

ÚJSÁGCIKKEK

Admir Muratović: *Autonomija Sandžaka – historijski i politički kontekst*. 2015. november 21. <https://sandzakpress.net/autonomija-sandzaka-%E2%80%93-historijski-i-politicki-kontekst/> (letöltés ideje: 2020. december. 14.)

Autonómiák nélkül megoldhatatlan a kisebbségi kérdés: Dr. Várady Tibor nyilatkozata a Magyar Szónak a Helsinkibizottság előtt tett beszámolójáról. *Magyar Szó*, 1994. május 15.

Magyarok Világszövetsége Jugoszláviai Országos Tanácsának állásfoglalása a Nemzeti Tanácsról: Akkor van értelme, ha független lesz. *Magyar Szó*, 1999. augusztus 14.

Mir na Balkanu i nacionalne manjine, Pravo na opstanak. *Novosti*. 1992. június 14. 8.

Serbian human rights abuses increase in minority regions. *Digest*, Vol 17, No 3, 1994 May.

Várady Tibor az amerikai kongresszusban tanúskodott: Lappangó válságócok. *Magyar Szó*, 1994. május 8.

EGYÉB

Beszélgetés Józsa Lászlóval, Korhecz Tamással, Losonc Alpárral, Pajvančić Marjanával és Várady Tiborral. A szerző feljegyzései.

Dékány András Várady Tibornak címzett e-mailje a washingtoni program kapcsán, 2000. március 28. Magángyűjteményben.

Szandzsáki Bosnyák Nemzeti Tanács hivatalos honlapja. <https://www.bnv.org.rs/onama.php> (letöltés ideje: 2020. december. 14.)

- Várady Tibor feljegyzése a Jim Swiger Deputy Assistant Secretary-val folytatott beszélgetésről. 2000. április 5. Magángyűjteményben.
- Várady Tibor e-mailje Bernard Kouchernek 1999. november 30-án. Magángyűjteményében.
- Várady Tibor feljegyzése, Genf, 1992. október 19. Magángyűjteményben.
- Várady Tibor levele Miodrag „Mile” Isakovnak. Budapest, 1994. május 17. Magángyűjteményben.
- Várady Tibor levele Németh Zsolt államtitkárnak 1998. július 10-én. Magángyűjteményben.
- Várady Tibor e-mailje Lőrincz Csabának 2000. január 28-án. Magángyűjteményben.